

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

3 FEBRUARI 1971

56e JAARGANG

No. 2783

Selectief investeren?

Zowel door de heer Kloos als door de heer Mertens is enige weken geleden het idee geopperd om tot een of andere vorm van regulering van de bedrijfsinvesteringen te geraken. Motief: de grillige ontwikkeling van de investeringen zou in niet geringe mate zowel tot onze overbesteding als tot de spanning op de arbeidsmarkt bijdragen. En inderdaad: beziet men de ontwikkeling van de binnenlandse bestedingen (Miljoenennota 1971, blz. 9), dan blijken de (geraamde) bruto investeringen in vaste activa in 1970 en 1971 een aanzienlijke stijging te vertonen.

Het VNO heeft op deze suggestie prompt gereageerd. „Geen investeringsregulering” heet het in *De Nederlandse onderneming* van 15 januari jl. In dat artikel wordt erkend dat de investeringen in het algemeen wat sterkere fluctuaties vertonen dan andere bestedingscategorieën, maar doordat zij relatief een aanmerkelijk geringer gewicht hebben in het totaal van de bestedingen (een zesde deel ongeveer van het totaal), is hun bestedingsimpuls toch geringer.

Het *Handelsblad/NRC* (16 januari) wees in zijn commentaar op deze werkgeversreactie er zeer terecht op dat het VNO voorbij was gegaan aan het genererend effect van investeringen in de economische ontwikkeling (multiplier!) en dat de uitbreiding van productiecapaciteit in een toestand van volledige werkgelegenheid een overspannen arbeidsmarkt doet ontstaan.

De discussie is inmiddels weer enigszins achterhaald, in zoverre de jongste prognoses de mogelijkheid niet uitsluiten dat de bedrijfsinvesteringen in de komende periode een zekere terugslag zullen ondervinden (zie bijv. *ESB* van 27 januari jl., blz. 77). Er is niettemin een belangrijk, in de discussie tot dusver echter grotendeels veronachtzaamd, motief om — los van alle technische en principiële problemen die bij nadere uitwerking kunnen rijzen — een zekere regulering van de bedrijfsinvesteringen niet bij voorbaat uit te sluiten. De gedachte gaat daarbij in de richting van een *regionaal selectief investeringsbeleid*.

De arbeidsmarkt in het Waterweggebied is al jaren

overspannen, een overspanning die langzamerhand wel structureel genoemd mag worden. Heel veel van de onevenwichtigheden in onze nationale economie zijn terug te voeren op de uitzonderlijke positie welke het Waterweggebied inneemt. Dit gebied geeft in economisch opzicht de toon aan. Hier ontstaat de conjuncturele overspanning, die zich door onze gehele economie voortplant. De spanning op deze regionale arbeidsmarkt immers kan niet ontlast worden door het aantrekken van werknemers uit andere regio's; de geografische mobiliteit van de factor arbeidskracht is in Nederland nu eenmaal praktisch nihil (uitzondering: buitenlandse arbeidskrachten). Gegeven bovendien de gebleken onmogelijkheid in Nederland een gedifferentieerd loonbeleid te voeren, blaast iedere nieuwe omvangrijke claim die op de arbeidsmarkt in het Waterweggebied wordt gelegd de nationale inflatie alleen maar verder op.

Een voorbeeld van die „blaasbalgfunctie” wordt gevormd door de f. 400-actie, die haar oorsprong vooral in deze hoek van de Delta heeft gevonden, maar zich vervolgens van onze gehele economie heeft meester gemaakt. Het zal duidelijk zijn dat die f. 400 voor een goed florerende kapitaalintensieve industrie in het Westen een peuleschil is, maar daarentegen voor menige marginale, arbeidsintensieve industrie in het Noorden en Oosten van het land een zware belasting kan vormen. Meer in het algemeen is er reden om te stellen dat de (noodzakelijke) herstructureringsprocessen die sommige industrieën moeten doormaken versneld zijn (en worden) door de, vooral als gevolg van de overspannen arbeidsmarkt in het Westen optredende, hoge nationale loonsomstijgingen in de afgelopen jaren. Regionale onevenwichtigheden dragen er aldus toe bij dat de sociale problematiek welke nu eenmaal inherent is aan processen van herstructurering en sanering (nodeloos?) verscherpt wordt.

Het is aan dit element van de regionale problematiek dat veelal voorbijgegaan wordt. Men zoekt een oplossing voor die problematiek vooral in maatregelen die zich op de economisch *zwakke* regio's richten. Maar is dat geen symptoombestrijding, zo lang men niet de „blaasbalgfunctie” van de *sterke* regio wat tracht te mitigeren? Het ligt in de reden om daarbij ook aan een zekere, naar regio gedifferentieerde, regulering van de bedrijfsinvesteringen te denken.

Inhoud

Selectief investeren?	97
Economische structuur OECD-landen	98
Drs. R. F. M. Lubbers:	
Rendementseisen	99
Ir. D. Meijaard:	
Glasgroenteteelt in Nederland ..	100
Prof. Dr. W. G. Hoffmann:	
Welvaartsgoederen in het groei-proces	104
Magazien	111
Europa-bladwijzer	112
Au courant	114

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie:

postbus 4224. Telefoon:

(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij

adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkssdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Economische structuur OECD-landen

Een van de kenmerken van de economische structuur van een land is de procentuele verdeling van de werkgelegenheid in dat land over de verschillende sectoren van zijn economie. Wanneer we de sectorale indeling zo eenvoudig mogelijk willen houden, zonder dat zij haar zin verliest, ontstaat een indeling in landbouw, industrie en diensten. De landbouw omvat dan tevens de bosbouw en de visserij; de industrie omvat naast de verwerkende industrie de mijnbouw, de openbare nutsbedrijven en de bouwnijverheid; de dienstensector omvat vervoer en communicatie, groot- en kleinhandel, bank- en verzekeringswezen, vrije beroepen, vermakelijkheidsinstellingen, horecabedrijven, medische en gezondheidsdiensten, onderwijs en overheidsadministratie.

Ondanks de grote verschillen welke bij deze globale indeling binnen de sectoren nog weer bestaan, blijft zij macro-economisch zinvol doordat de drie sectoren in zeer verschillende verhouding een beroep doen op de drie produktiefactoren natuur, kapitaal en arbeid. Een uitzondering vormt alleen de vervoerssector, die op macro-economische gronden beter tot de industrie zou kunnen worden gerekend.

Met het bovengenoemde macro-economische onderscheid tussen de drie globale sectoren correspondeert een verschil in gemiddelde arbeidsproductiviteit, in stijgingstempo van de fysieke arbeidsproductiviteit en in relatieve prijsontwikkeling. Ook in de moderne macro-economie, waarin het welzijnsaspect een grotere aandacht krijgt, blijft de gegeven indeling, die met een verschil in de omvang der nadelige externe effecten correleert, haar zin behouden. In dit opzicht is echter wederom de vervoerssector ten onrechte bij de diensten ondergebracht.

Procentuele verdeling werkgelegenheid

Landbouw	Industrie	Diensten			
Turkije	72,2	Zwitserland	52,2	USA	62,9
Griekenland	50,1	BRD	47,4	Canada	58,7
Spanje	31,4	VK	45,9	Nederland	52,0
Portugal	31,3	België	43,6	VK	51,0
Ierland	29,4	Zweden	41,1	België	51,0
Finland	25,5	Italië	40,9	Noorwegen	49,6
Italië	22,0	Nederland	40,2	Denemarken	49,6
Japan	19,8	Oostenrijk	39,5	Zweden	48,8
Oostenrijk	19,7	Frankrijk	39,3	Japan	46,2
Frankrijk	15,4	Denemarken	37,6	Frankrijk	45,3
Noorwegen	15,0	Spanje	35,8	BRD	42,6
Denemarken	12,8	Noorwegen	35,4	Ierland	42,1
BRD	10,0	Portugal	35,2	Finland	41,2
Zweden	10,0	Japan	34,0	Oostenrijk	40,8
Canada	8,9	Finland	33,3	Zwitserland	40,0
Zwitserland	7,8	Canada	32,4	Italië	37,1
Nederland	7,7	USA	32,3	Portugal	33,5
België	5,4	Ierland	28,5	Spanje	32,8
USA	4,8	Griekenland	21,2	Griekenland	28,7
VK	3,0	Turkije	11,3	Turkije	16,5

In de bovenstaande tabel is voor alle OECD-landen — met uitzondering van de twee kleinste, Luxemburg en IJsland — de procentuele verdeling der werkgelegenheid over de drie sectoren in 1968 weergegeven. In de eerste kolom zijn de landen gerangschikt naar afnemende relatieve omvang der landbouwsector, in de tweede en derde kolom is hetzelfde gedaan voor respectievelijk de industrie en de diensten. De cijfers zijn ontleend aan de OECD-studie *The growth of output 1960-1980*, december 1970. Het meest opvallende van deze tabel zijn de enorme verschillen welke er in dit opzicht tussen landen met een vergelijkbaar welvaarts- en ontwikkelingspeil blijken te bestaan. Ik noem slechts het verschil in het aandeel van industrie- en dienstensector in respectievelijk Zwitserland en de Verenigde Staten, doch laat verder de tabel gaarne voor zich zelf spreken.

R. I.

Rendements- eisen

Liquiditeit en rentabiliteit zijn in de bedrijfseconomie twee kernbegrippen. In *De Nederlandse economie in 1973* heeft het CPB getracht inzicht te verschaffen in de winstgevendheid van verschillende bedrijfstakken.

Een interessante vraag die deze studie opwerpt is, hoe het komt dat bedrijfstakken met relatief laag rendement toch blijven expanderen. Men kan hier de vraag aan toevoegen, hoe het komt dat ondernemingen, die onder de druk van veranderende omstandigheden hun rentabiliteit zien teruglopen, vaak pas daadwerkelijk maatregelen nemen, wanneer zich liquiditeitsmogelijkheden voordoen.

Klaarblijkelijk moet men constateren dat een grote mate van traagheid kenmerk is van de wijze waarop een onderneming of een bedrijfstak reageert op een onvoldoende of verslechterende rentabiliteit. Laat ons deze „traagheid” nader analyseren.

Allereerst is daar het gegeven, dat het ondernemingsvermogen nu eenmaal voor een belangrijk gedeelte op één specifieke wijze is vastgelegd. Aanwending in andere c.q. moderne produktiemiddelen vergt tijd; een te snelle vernieuwing kan snel verworpen tot schijnrationaliteit, die een rentabiliteitsdrukkende kapitaalsvernietiging impliceert. De internationale luchtvaart lijkt hiervan een voorbeeld te zijn.

Vervolgens betekent iedere produktie ook een bepaalde specifieke werkwijze en interne organisatie; deze methodiek is weliswaar voortgekomen uit een behoefte tot rationele produktie, maar leidt ook duidelijk haar eigen leven. Voortdurende wijziging en aanpassing van het menselijk handelen in de onderneming kosten moeite, vragen tijd en vinden — op merkwaaardige wijze parallel met de factor kapitaal — hun begrenzingen. Te snelle en ingrijpende wijzigingen roepen vaak zulke frustraties op, dat het schadelijk effect daarvan een deel van het vooraf gearationaliseerde voordeel wegneemt.

Dit alles neemt niet weg dat aanpassingsprocessen nodig zijn. Integendeel, het beklemtoont juist dat de factor tijd zo essentieel is, dat rationaliseringsprocessen deel moeten uitmaken van een voortdurende planning. Naarmate aanpassingen meer tijd vergen, heeft men minder tijd de situatie eens aan te zien.

Uiteraard is het zo dat dit alles makkelijker is in snel groeiende ondernemingen en sectoren; relatief minder ligt vast, relatief meer kan gekozen worden. Ook is het duidelijk dat enige ruimte in de financiering vaak voorwaarde is voor welke aanpassing dan ook. In die zin zijn ondernemingen met een behoorlijke winststroom in het voordeel; success breeds success.

Blijft de vraag waarom verhoudingsgewijs zo veel berust wordt in onvoldoende rentabiliteit. Vaak zal de ondernemer (onderneming) het probleem niet in zich zelf zoeken. Een veelvuldiger argument is de zgn. tijdelijke conjuncturele problematiek: „over enkele jaren zal het wel beter gaan”. Een ander gevaarlijk gebruik is zijn eigen positie, niet de spiegel van de rentabiliteit maar de prestatie van bedrijfstakgenoten voor te houden. Tenslotte kan een scherp inflatoir klimaat structurele tekorten verbergen, omdat de nominale vermogensgroei de reële stagnatie maskeert.

Het is niet verwonderlijk dat de laatste jaren de sectorstructureelonderzoeken steeds meer in de belangstelling zijn komen te staan. Er is een toenemende behoefte aan een zo realistisch mogelijk inzicht in de werkelijke mogelijkheden en te bewandelen wegen voor bedrijf en bedrijfstak.

Enige scepsis blijft geboden. Een

nog zo zuivere analyse lost nog geen problemen op. De wil van de leiding van een onderneming is en blijft *conditio sine qua non*. Met name als bepaalde resultaten van een structuuronderzoek consequenties voor leidinggevende personen zelf hebben, wordt ook daar een zware wissel getrokken op de rationaliteit van de mens.

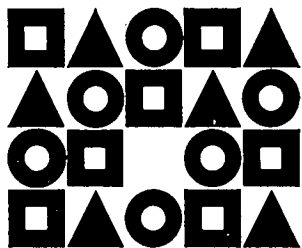
Zonder te moraliseren kan men vaststellen dat het kwaad om aan rendement geen al te grote betekenis toe te kennen, zolang er geen ernstige liquiditeitsproblemen zijn, een structureel bedrijfsprobleem is. Buitendien leidt het macro-economisch gezien tot een te grote vraag naar de factor arbeid en op deze wijze tot een versnelde looninflatie.

Is dit proces eenmaal op gang dan is het niet gemakkelijk te stoppen; te grote vraag naar arbeid verhoogt niet alleen de lonen maar stimuleert ook de investeringsprocessen. Dit betekent in eerste instantie eerder een vergroting dan een verkleining van de vraag naar arbeid.

Tegenwicht zou alleen gevonden kunnen worden als bij rationaliseren naast verdere investeringen ook beëindiging van een produktieproces als alternatief aan de orde zou komen. Vraag is, of dit in voldoende mate gebeurt.

Onbedoeld kunnen direct-costing theorieën hier een „behoudende” rol spelen. Hiernaast hebben sociale motieven en opvattingen veel betekenis. De vaak van vakbondszijde geponeerde stelling, dat alleen rendementscijfers bepalend zijn voor beslissingen in het bedrijfsleven en dat de sociale gevolgen eenvoudig sluitpost zijn, is zeer eenzijdig te noemen.

Reëler is het te stellen, dat het tijdig méér kijken naar rendementscijfers op langere termijn veel (sociale) ellende kan voorkomen: dat deze gedragswijze ook een zekere matiging van de inflatie zou inhouden, waag ik nu maar ook een sociaal goed te noemen.

▲ Glasgroenteteelt in Nederland

De teelt van groenten onder glas wordt in geen enkel land in een dusdanige omvang bedreven als in Nederland. Het Nederlandse areaal groenten onder glas bedraagt 5.400 ha en is vrijwel gelijk aan dat van de overige landen in West-Europa tezamen (tabel 1). De produktiewaarde van de glasgroenteteelt bedroeg in 1969 bijna f. 600 mln., de netto toegevoegde waarde kan op f. 300 mln. becijferd worden. Het assortiment van de voortgebrachte produkten is naar aantal groot, maar gewogen naar de produktiewaarde zijn er maar drie — tomaat, komkommer en sla — van belang. Het aandeel van de tomaat bedraagt 50% en van de komkommer en de sla ieder 20%. Van regionale betekenis zijn de augurken (Noord-Limburg) met 2% van de landelijke produktiewaarde en de aardbeien (het rivierkleigebied van Gelderland en Noord-Brabant) met eveneens 2%.

Door middel van een intensievere verwarming van de kwalitatief betere kassen is de produktie in het laatste decennium sterk vervoegd, waarmee de ontwikkeling van de vraag gevolgd werd. In 1960 werd bijv. 36% van het produktievolume in de winter en het voorjaar (periode oktober tot mei) aangevoerd en in 1969 43%. Ongeveer 75% van de produktie wordt geëxporteerd. West-Duitsland is met 70 à 80% de voornaamste buitenlandse afnemer, Engeland volgt met ongeveer 10% en Zweden bezet met 5% de derde plaats.

De vooruitzichten voor de afzet van tomaten, komkommers en sla in Noordwest-Europa zijn, indien ervan uitgegaan wordt dat zowel de bevolking als het besteedbare inkomen per hoofd in de toekomst regelmatig zullen stijgen, op middellange termijn matig. In West-Duitsland, waar door de internationale concurrentie het prijspeil relatief laag is, bedraagt de inkomenselasticiteit¹ voor tomaten en sla ongeveer 0,2. De maag begint in dit land een beperkende factor te worden. In Engeland zijn deze produkten door het stelsel van importtarieven, die 10 tot 40% ad valorem bedragen, relatief duur. De inkomenselasticiteit is in dit land aanmerkelijk hoger: 0,4 voor tomaten en 0,6 voor sla. Voor het verbruik in Nederland is voor tomaten een elasticiteit van 0,2 en voor sla van 0,4 berekend.

Deze beperkte perspectieven op middellange termijn houden uiteraard nog niet automatisch in dat de Nederlandse glasgroenteteelt geringe groeiomogelijkheden zal hebben. Deze groei zal mede afhangen van de concurrentiekracht van het Nederlandse produkt, waarop in dit artikel nader zal worden ingegaan.

Het aantal ondernemers, dat zich in Nederland bezighoudt met het telen van groenten onder glas bedraagt 13.500. Het grootste deel van de produktie wordt ook in deze bedrijfstak voortgebracht door een aanmerkelijk

kleiner aantal: 6.000 gespecialiseerde glasgroenteteelt-bedrijven leveren ruim 80% van de produktie. 5.000 van deze gespecialiseerde bedrijven zijn in het Zuidhollands glasdistrict gelegen, de „glazen stad” in het gebied omsloten door de steden Rotterdam, Gouda, Leiden en Den Haag.

De bedrijfsgrootteverdeling is in vergelijking met de andere takken van land- en tuinbouw gunstig. Desalniettemin is de bedrijfsomvang in veel gevallen te gering voor het bereiken van een rationele produktie. In het Zuidhollands glasdistrict was 23% van de ondernemingen een éénmansbedrijf; 27, 31 en 19% van de bedrijven hadden resp. een arbeidsbezetting van twee, drie of meer dan drie manjaren.

Tabel 1. Oppervlakte groenten onder glas in enkele Westeuropese landen

	ha		ha
Nederland	5.400	Engeland	1.000
België	800	Ierland	150
Frankrijk	800	Noorwegen	100
Italië	800	Denemarken	400
West-Duitsland	1.000	Zweden	150

Rentabiliteit en financiële positie

De spreiding in bedrijfsuitkomsten tussen de afzonderlijke bedrijven is groot. In 1968 had 15% van de bedrijven bij een gemiddelde rentabiliteit van 102 (opbrengsten in % van de kosten) nog een netto overschot van meer dan 20% van de kosten en leed 10% een verlies van meer dan 20%. De verschillen in winstgevendheid worden in hoofdzaak veroorzaakt door verschillen in fysieke opbrengsten bij vergelijkbare produktieprocessen (teelten), door verschillen in arbeidsefficiency en door de verschillen in jaarkosten van de duurzame produktiemiddelen per m² teeltoppervlakte, waarbij grotere ondernemingen in het voordeel zijn.

Tot 1963 bewogen de gemiddelde bedrijfsuitkomsten zich op een bevredigend niveau: de opbrengsten uitgedrukt in % van de kosten schommelden tussen de 110 en 120. Als gevolg van het feit dat vooral in Nederland de produktie-uitbreiding vooruit liep op de vraagverruiming, kwamen na 1963 de prijzen onder druk te staan.

* De schrijver is plv. hoofd van de afdeling Tuinbouw van het Landbouw-Economisch Instituut.

¹ Ontleend aan het Jaarverslag 1969 van het Landbouw Economisch Instituut, blz. 41.

Ook de loon- en rentekosten vertoonden na dit tijdstip een aanzienlijke stijging. De rentabiliteit daalde tot een niveau, waarbij de opbrengsten nauwelijks door de kosten werden gedekt. Deze situatie was voor de voorzichtig gefinancierde bedrijven niet catastrofaal. De uitkomsten liepen weliswaar terug, maar de liquiditeit kwam niet in gevaar. Vele bedrijven hadden echter hun investeringsprogramma gebaseerd op de winstverwachting van de voorgaande periode. Met behulp van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw waren ze bovendien riskant gefinancierd. Deze bedrijven kwamen door deze ontwikkeling in betalingsmoeilijkheden.

Hoewel momenteel de gemiddelde vermogenspositie (tabel 2) niet onbevredigend is, moet toch verwacht worden dat een relatief groot aantal ondernemers niet in staat zal zijn hun bedrijf op den duur te continueren. Tabel 3, waarin per solvabiliteitsklasse de situatie is geïllustreerd, geeft voor bovenstaande verwachting de nodige aanwijzingen.

Er is een duidelijke samenhang tussen de rentabiliteit van de bedrijven en de financiële positie: de solvabiliteit neemt toe naarmate de winstgevendheid van de onderneming gemiddeld groter is. Naarmate de solvabiliteit gunstiger is, stijgt ook de „vervangingsplicht”. Globaal gezien kunnen we echter stellen dat in de solvabiliteitsklassen tot 80% de boekwaarde van de opstanden ongeveer gelijk is. Op grond van het huidige rentabiliteitsniveau en de niet hoog gespannen verwachtingen ten aanzien van de winst in de nabije toekomst lijkt het waarschijnlijk dat het merendeel van de bedrijven in de laagste twee solvabiliteitsklassen niet in staat zal zijn op tijd te vervangen en te zijner tijd gedoemd zal zijn het bedrijf te beëindigen.

De concurrentie op de Westduitse markt

Mede door de vermindering van de handelsbelemmeringen binnen de EEG is de export van kasprodukten naar West-Duitsland sterk toegenomen (tabel 4). De concurrentiekracht van het Nederlandse produkt bleek zeer sterk te zijn.

Het marktaandeel van het Nederlandse produkt is verdubbeld. Het kasprodukt heeft het natuurprodukt voor een groot deel van de markt verdreven. Dit geldt met name in het aanvoerseizoen van het verwarmde Nederlandse produkt (tabel 5).

De import van vollegronds-tomaten uit Spanje is aanzienlijk verminderd. Ook de sla-importen uit dit land schijnen hun hoogtepunt te zijn gepasseerd; in 1965 was het marktaandeel 17 % en in 1969 nog 15 %. De Italiaanse sla is vrijwel van de markt verdrongen. Het Nederlandse aandeel is vooral in de periode 1955 tot 1965 aanzienlijk toegenomen. Na 1965 is er een toenemende

Tabel 2. Gemiddelde bedrijfsbalans per 1 januari 1968 van glasbedrijven in het Zuidhollands glasdistrict

Grond	f. 33.800	Vreemd vermogen (kort)	f. 12.500
Duurzame, slijtende produktiemidd.	f. 122.300	Vreemd vermogen (lang)	f. 81.800
Bedrijfswoningen	f. 22.900	Eigen vermogen	f. 140.400
Voorraden, voorde- ringen en liquide middelen	f. 29.500		
Overige beleggingen	f. 26.200		
	<u>f. 234.700</u>		<u>f. 234.700</u>

Bron: LEI

Tabel 3. De vermogenspositie onderscheiden naar klassen per 1 januari 1968 van glasbedrijven in het Zuidhollands glasdistrict

Solvabiliteitsklasse a)	40 %	40-60 %	60-80 %	80-100 %
Aantal bedrijven in % van totaal	27	26	22	25
Gem. rentabiliteit van 1962-1967	95	102	107	108
Boekwaarde opstanden in % van nieuwwaarde	55	53	51	42
Totaal activa (x f. 1.000)	217	216	226	281
Eigen vermogen in % van totaal vermogen	18	49	69	93

a) Eigen vermogen in % van het totale vermogen.
Bron: LEI

Tabel 4. De voorziening van de Westduitse markt met tomaten, komkommers en sla (in mln. kg)

	tomaat					komkommer					sla			
	1955	1960	1965	1969		1955	1960	1965	1969		1955	1960	1965	1969
Nederland	57	113	173	195	38	60	123	164	14	23	47	62		
Italië	55	41	14	11	9	16	12	13	25	33	17	11		
Spanje a)	15	22	40	36	—	—	—	—	3	9	9	8		
West-Duitsland	33	37	37	33	58	62	52	57	48	57	63	75		
Overige landen	10	40	27	38	2	1	9	18	2	2	3	6		
Totaal	<u>170</u>	<u>253</u>	<u>291</u>	<u>313</u>	<u>107</u>	<u>139</u>	<u>196</u>	<u>252</u>	<u>92</u>	<u>124</u>	<u>139</u>	<u>162</u>		

a) Inclusief Canarische eilanden.

Bron: Produktschap voor Groenten en Fruit.

Tabel 5. Het marktaandeel van de exportlanden voor tomaten, komkommers en sla in West-Duitsland in het voorjaar

	tomaat (maart, april, mei)				komkommer (januari-mei)			sla (januari-mei)		
	1955	1965	1969		1955	1969		1955	1965	1969
Nederland	13	70	80	100	98	89	17	55	70	
Italië	85	23	5	—	—	—	9	17	15	
Spanje a)	—	—	—	—	—	—	72	27	12	
Oost-Europa	—	1	11	—	1	9	—	—	—	
Overige landen	2	6	4	—	1	2	2	1	3	
	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	

a) Inclusief Canarische eilanden.

Bron: Produktschap voor Groenten en Fruit.

concurrentie van het kasprodukt uit de Oosteuropese staten Bulgarije en Roemenië. Gezien het gevaar van deze vorm van concurrentie voor de Nederlandse glasgroenteteler is het zinvol uitvoeriger in te gaan op de achtergronden van deze ontwikkeling.

Ontwikkelingen van de glastuinbouw in Oost-Europa

De glastuinbouw in deze landen wordt — daar industriële producten vanwege hun vaak inferieure kwaliteit niet in aanmerking komen voor export naar het westen — gezien als een mogelijkheid om met een hoogwaardig produkt op de markt in West-Europa te komen. Popov² noemt als doelen van de glastuinbouw in Bulgarije het verhogen van de produktiviteit van de grond, de vergroting van de werkgelegenheid en de uitbreiding van de buitenlandse handel. De voorziening van de eigen markt is blijkbaar geen doel op korte termijn. Deze markt is dan ook slecht voorzien. Begin mei 1969 bedroeg de prijs voor matige tomaten op een markt in Sofia 2 leva en voor komkommers 1,20 leva per kg bij een dagloon van een ongeschoolde arbeider van 3,5 leva.

De oppervlakte glas in Bulgarije is van 1965 tot 1970 gegroeid van 35 tot 600 ha en in Roemenië van 100 tot 500 ha. De Nederlandse industrie levert in hoofdzaak de bedrijfsuitrusting. Hetzelfde geldt voor de zaden en de vloeibare meststoffen. Deze leveranciers leveren tevens — vaak contractueel bedongen — de know how.

Aangezien de betalingsbalansen van Bulgarije en Roemenië met de EEG-landen een relatief groot nadelig saldo opleveren, geschiedt de financiering van de kapitaalgoederen via langlopende kredieten. Het investeringsbedrag van de uitrusting van de glastuinbouw moet in Roemenië geheel en in Bulgarije gedeeltelijk uit de export van glasprodukten betaald worden. Dit uitgangspunt impliceert dat een deel van de markt voor glastuinbouwprodukten per se veroverd moet worden. Dit geschiedt met prijsonderbiedingen. De prijs van Bulgaarse en Roemeense tomaten ligt tot f. 0,25 per kg beneden de Nederlandse prijzen.

De produktiekosten-af-bedrijf zijn in deze landen zeker niet lager dan in Nederland. De afstanden naar de Westeuropese markt zijn groter. Op basis van comparatieve kosten vormen deze produkten geen bedreiging. Gezien de uitkomsten van de Nederlandse tuinbouw in de afgelopen jaren mag men aannemen dat in deze landen met verlies wordt geëxporteerd. Het „multiplier effect” van de glastuinbouw — vergroting werkgelegenheid, en het verwerven van westelijke valuta, die weer omgezet kunnen worden in westelijke kapitaalgoederen — is echter groot. De export van tuinbouwprodukten is momenteel onontbeerlijk voor de gewenste versnelling van de economische groei in deze landen.

Aangezien ook in Oost-Europa de neiging bestaat het rentabiliteitsprincipe centraler te stellen, zal men trachten de export te richten op meer winstgevendende produkten. „Het werken met geplande verliezen, zoals in het verleden nog herhaaldelijk gebeurde om zich toegang op de westelijke markten te verschaffen zal tot het verleden moeten behoren” stelde men op het Roemeense Ministerie van buitenlandse handel³. Voor de Nederlandse tuinbouw, die tegen die praktijken geen verweer heeft, is de vraag relevant wanneer het verleden begint.

Uitbreiding van de EEG biedt perspectieven

De eigen produktie in Engeland, die naar waarde een zelfvoorzieningsgraad voor tomaten van 26, voor sla van

44 en voor komkommers van 58 % heeft, wordt beschermd door invoertarieven. Ondanks deze barrière is de Nederlandse uitvoer van glasgroenten naar dit land toegenomen: de concurrentiekracht van het Nederlandse produkt was ook hier groot.

Vooruitlopend op een aansluiting bij de EEG en ter vermindering van de tekorten op de betalingsbalans is een aantal maatregelen ter verbetering van de produktie- en marktstructuur getroffen. In 1966 werden bovendien de subsidies in de produktiesfeer naar een aantal voor subsidie in aanmerking komende objecten (o.a. glasopstanden, verwarmingsinstallaties, regelapparatuur) aanzienlijk uitgebreid; het subsidiepercentage werd hierbij verhoogd van 33 $\frac{1}{3}$ naar 38 $\frac{1}{3}$ %. De indruk bestaat, dat de Britse glastuinbouw enigszins uit de impasse begint te geraken. Het is echter de vraag of deze stimulans sterk genoeg is om in de toekomst te produceren onder met de EEG vergelijkbare opbrengsten-kostenverhoudingen⁴. Dezelfde vraag kan gesteld worden met betrekking tot de glastuinbouw in de overige landen van de EVA, waarvan de meeste stringente importbelemmeringen voor glasgroenten hanteren, en voor de export van het eiland Guernsey, van waar de produkten zonder invoerrechten in Engeland kunnen worden ingevoerd.

De verwachting dat de Nederlandse glasgroenteteelt een impuls kan ontvangen bij aansluiting van de landen van de vrijhandelszone bij de EEG lijkt gerechtvaardigd.

Bedrijfsstructurele aspecten: centrumfunctie⁵

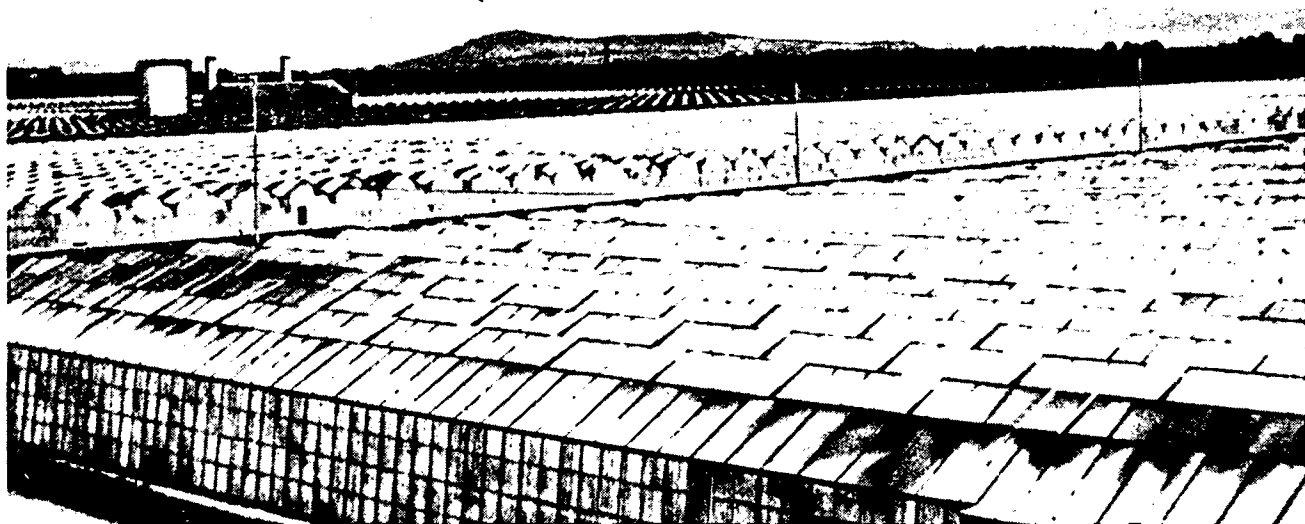
De expansieve ontwikkeling van de glasgroenteteelt, die in geen enkel land in een dusdanige omvang zonder subsidies tot stand kwam, moet voor een belangrijk deel verklaard worden door het Nederlandse specialisme op dit gebied. In de meeste landen werkt men met door de Nederlandse industrie geleverde produktiemiddelen en volgens de Nederlandse produktiemethoden. Desondanks wordt — uitzonderingen daargelaten — het Nederlandse produktieniveau niet geëvenaard. Door de geconcentreerde en massale vestiging van de bedrijven in het Zuidhollands glasdistrict kan een groot aantal „economies of scale” worden gerealiseerd. Voorbeeld hiervan zijn een goed ontwikkeld service-apparaat van de toeleverende industrie, de gespecialiseerde plantenopkweekbedrijven, de „grondontsmetters”, de veilingen, een bankwezen, dat deze bedrijfstak kent en de gespecialiseerde voorlichters en onderzoekers. Voorts wordt de overdracht van vakmanschap door een „dichte pakking van de bedrijven” bevorderd. De glastuinbouw heeft voor de oogst vooral in de maanden mei tot juli een grote behoefte aan tijdelijke werkkrachten. In het Zuidhollands glasdistrict loopt deze extra vraag op van 20 tot 60 % van de bestaande vaste arbeidsbezetting. De arbeidspiek kan slechts opgevangen worden in een gebied waar velen met een hoofdberoep buiten de tuinbouw bereid zijn enige uren per dag aan de oogst van in hoofdzaak toma-

² Voordracht op het internationale tuinbouwcongres in Plovdiv van 5-10 mei 1969.

³ „NRC”, 28 augustus 1969.

⁴ Illustratief in dit verband is dat in 1968 bedrijven met vroege stoektomaten in Engeland een middenprijs van f. 1,80 per kg verkregen en in Nederland f. 1,20.

⁵ W. J. Sangers: De vestigingsplaats en de intensiteitsverschillen van de tuinbouw, in „De Economist”, 1946.

....dichte pakking van de bedrijven....

ten mee te helpen. Voor de arbeidsvoorziening is de locatie van de glastuinbouw in een dichtbevolkt gebied noodzakelijk.

Er zijn uiteraard ook ernstige nadelen verbonden aan een geconcentreerde vestiging, zoals o.a. de lucht- en waterverontreiniging, het besmettingsgevaar door veel tuinafval, en het feit dat bedrijven in hun groei belemmerd worden doordat de meeste grond reeds door de glastuinbouw benut wordt. Deze nadelen wegen echter niet op tegen de voordelen. De luchtverontreiniging zal bovendien binnen enkele jaren door overgang van stookolie op aardgas belangrijk verminderen.

We kunnen reeds in Nederland al constateren dat bijv. het produktieniveau in de kleinere centra achter blijft bij die van het grote centrum (tabel 6).

Tabel 6. Gemiddeld opbrengstniveau ^{a)} van tomaten in enkele centra van Nederland

	Westland	Noord-Limburg	Vleuten	Groningen	Huisseng
Onverwarmde tomaten	100	85	86	—	—
Verwarmde tomaten	100	85	86	—	—

a) kg per m² glas, waarbij het Westland op 100 is gesteld.
Bron: LEI

Grotere centra lijken van essentieel belang te zijn voor de levensvatbaarheid van de glastuinbouw. In kleinere centra komen wegens het ontbreken van de tuinbouwinfrastructuur met name de verwarmde teelten moeilijk van de grond.

Productiviteitsontwikkeling

De produktiviteit vertoont een regelmatige stijging. Van het belangrijkste produkt, t.w. de vroege stooktomaat, steeg in de periode 1955 tot 1970 de kwantitatieve opbrengst van bijna 8 tot 14 kg per m² glas per jaar; het percentage geogst vóór 1 juni nam tegelijkertijd toe van 25 tot 50 %. Deze verhoging werd o.a. bereikt door een betere beheersing van de groeiomstandigheden (betere

kassen, regelapparatuur voor het beregenen en luchten, CO₂-besmetting) en het gebruik van andere rassen. De arbeidsbehoefte verminderde in deze periode van 1,1 tot 0,6 uur per m² glas. De produktiviteit steeg van 7 tot ongeveer 20 kg tomaten per uur.

Ondanks de sterke stijging van de loonkosten is de kostprijs van dit produkt in het verleden niet noemenswaardig gestegen. De perspectieven voor de toekomst zijn minder rooskleurig. De fysieke opbrengsten per m² glas kunnen evenals in het verleden nog aanmerkelijk stijgen, de ruimte voor een verdere arbeidsvermindering wordt echter steeds kleiner. Bij produkten met een matige inkomenselasticiteit is dit een weinig hoopvol vooruitzicht. Bovendien stijgen de loon- en energiekosten, die ieder ongeveer een derde van de produktiekosten uitmaken, de laatste jaren onevenredig snel.

Het verbruik van zware stookolie in de Nederlandse glastuinbouw wordt geschat op 23 mln. ton. Door de oplopende olieprijs wensden de ondernemers over te schakelen op gas. Aangezien op de meeste plaatsen het leidingnet ontbreekt, kunnen de gasdistributiebedrijven slechts op beperkte schaal aan dit verlangen tegemoet komen. Daar de glastuinbouw deze externe kostenstijging niet in de produkt prijzen kan doorberekenen, steunt de overheid deze bedrijfstak. Gasbedrijven kunnen krediet krijgen voor de versnelde aanleg van het net en de tuinder kan, als de opbrengst prijzen in 1971 niet hoger zijn dan in het voorafgaande jaar, een compensatie verwachten gelijk aan het verschil tussen de olie- en gasprijs. Nochtans zullen de stookkosten ten opzichte van het voorgaande jaar voor de gehele glastuinbouw f. 50 mln. hoger zijn. Dit betekent voor de vroege stooktomaten een stijging van de produktiekosten met 10 %.

Samenvatting en conclusies

Het grootste gevaar voor de Nederlandse groenteteelt onder glas schuilt in de met behulp van subsidies gestimuleerde produktie in het buitenland. De Oosteuropese

Welvaartsgoederen in het groeiproces

PROF. DR. W. G. HOFFMANN*

Inleiding

In dit artikel zal worden getracht voor enkele goederen aan te geven, welke plaats zij innemen in het economisch groeiproces van een aantal landen met uiteenlopende welvaart. Die goederen zullen worden gekozen, die niet voor de eerste levensbehoeften noodzakelijk zijn; het gaat dus min of meer om luxe goederen, waarbij het begrip luxe zeer ruim moet worden genomen. Met de vraag naar de plaats van deze welvaartsgoederen in het groeiproces wordt een reeks moeilijke problemen opgeworpen. Allereerst moet de vraag worden beantwoord, wat met „welvaart” wordt bedoeld. Een voorlopig antwoord geeft Jochimsen: „Das ‚materielle’ Substrat des wirtschaftlichen Wohlstandes der utilitaristischen Betrachtungsweise ist in den ökonomischen Gütern und Dienstleistungen zu sehen. Als Summe der ökonomischen ‚Wertschöpfung’ eines Zeitraums steht der Begriff des Sozialprodukts zur Verfügung”¹. Nagegaan moet nu worden, of de consumptie van deze goederen bij een toenemen van het reëel inkomen stijgt, gelijk blijft of zelfs daalt.

Hiermee zijn tevens twee problemen aangeduid. De kwestie is namelijk of de welvaart automatisch toeneemt wanneer de consumptie per hoofd, in hoeveelheden gemeten, stijgt. Gewoonlijk zal men zeggen dat het nut met het toenemen van de hoeveelheid daalt, m.a.w.

het beroemde grensnut daalt. Daar wij echter internationale vergelijkingen willen trekken, doet zich het netelige probleem voor, of het nut van een extra auto in land A, waar iedereen reeds een auto heeft, groter of kleiner is dan in land B, waar slechts één op de tien personen een auto heeft. Het ligt niet in de bedoeling dit delicate theoretische vraagstuk thans te behandelen. Wij volstaan met de uitspraak dat de welvaart in land A stijgt wanneer het bezit aan bijvoorbeeld auto's toeneemt.

Een tweede probleem is, of men in hoeveelheden of in waarden moet denken. Aangezien onder statische voorwaarden — ceteris paribus — de prijs daalt wanneer de aangeboden hoeveelheid toeneemt, moet men aannemen dat tegenover een kwantitatief toenemende consumptie dalende prijzen per eenheid staan, dus dat de waarde daalt. Dit probleem doet zich hier evenwel

* Dit artikel is een (van redactiewege) bekorte en vertaalde versie van het oorspronkelijk Duitstalige manuscript „Wohlstandsgüter in Wachstumsprozess”. Professor Hoffmann is verbonden aan het Institut für industriewirtschaftliche Forschung van de Westfälische Wilhelms-Universität te Münster (Red.).

¹ H. Jochimsen: „Ansatzpunkte der Wohlstandsökonomik”, Tübingen 1961, blz. 39.

glastuinbouw is gebaseerd op de „multiplier-koers van de dollar”. Het is geenszins denkbeeldig dat zuidelijke EEG-landen — voor 1971 is bijv. in Frankrijk Fr.F. 14 mln. beschikbaar voor subsidies bij de kassenbouw — of andere landen rond de Middellandse zee bij gebrek aan industriële werkgelegenheid de glastuinbouw stimuleren ter verkleining van de regionale achterstanden, zonder voldoende rekening te houden met de opnamecapaciteit van de markt in Noordwest-Europa. De situatie in de fruitteelt als gevolg van de Franse stimuleringsmaatregelen is hiervan een tragisch voorbeeld. Tegen een periode met overproductie is de Nederlandse glastuinder met zijn matige financiële positie niet bestand.

Om de „optimale” opbrengsten-kostenverhouding te benaderen is een bedrijfsomvang van minimaal 1 ha glas (een driemansbedrijf) noodzakelijk. Een kwart van de bedrijven voldoet aan deze eis. Het beleid zal op bedrijfsvergroting gericht moeten zijn. Vele coöperaties berekenen onvoldoende de kostenvoordelen van de grotere hoeveelheden door en werken zodoende belemmerend op deze groei. Zo berekenen bijv. de veilingen als commissie een vast percentage over de waarde, zonder rekening te

houden met de grootte van de partijen en het volume van het aangevoerde produkt, en benadelen zodoende de grotere bedrijven en het hoogwaardige produkt.

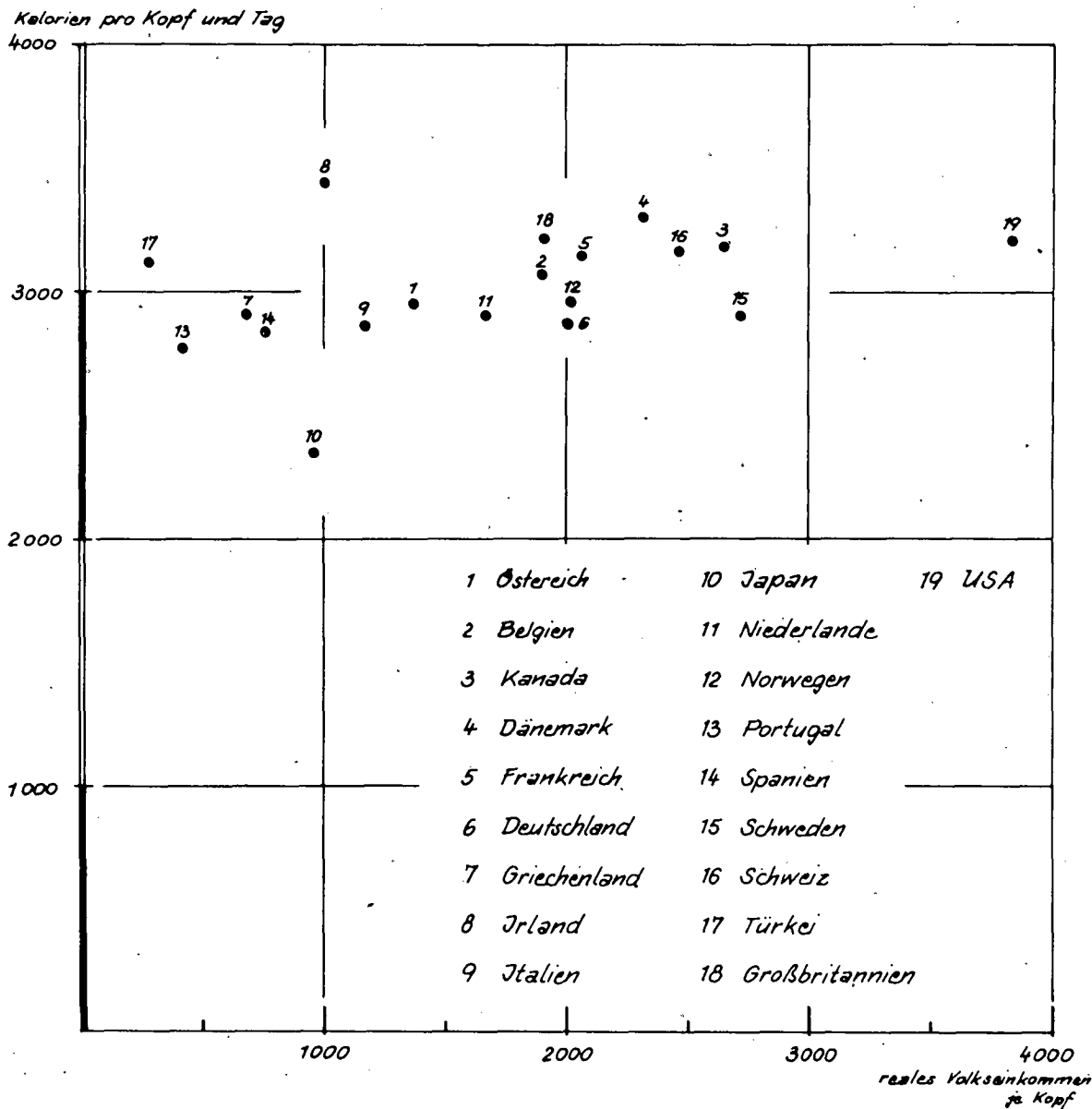
Door de concentratie aan de inkoopzijde als gevolg van het ontstaan van grote winkelorganisaties volgen bijv. in West-Duitsland de consumentenprijzen de veilingprijzen in onvoldoende mate. De winkelprijzen worden vaak te lang op een bepaald niveau gehouden, waardoor vooral bij dalende veilingprijzen — en de veilingprijs daalt als gevolg van het seizoenpatroon van maart tot augustus — de opnamecapaciteit van de markt niet benut wordt. De veilingprijs daalt hierdoor verder dan noodzakelijk is. Het voornemen van het Centraal Bureau van Tuinbouwveilingen om in sterke mate te participeren in exportbedrijven zal in de toekomst kunnen leiden tot een centrale afzetorganisatie, die mogelijk een meer flexibel en doelmatig afzetbeleid kan voeren. De vraag kan hierbij gesteld worden of het tempo waarmee de veranderingen zich in het Nederlandse afzetapparaat voltrekken, niet te traag zal zijn.

D. Meijaard

Figuur 1. Calorieën per hoofd per dag en nationaal inkomen per hoofd rond 1966

$$r = 0,3563$$

niet voor, omdat het gaat om een groei- resp. dynamische analyse, waarbij een toenemende productie samen kan gaan met stijgende prijzen.

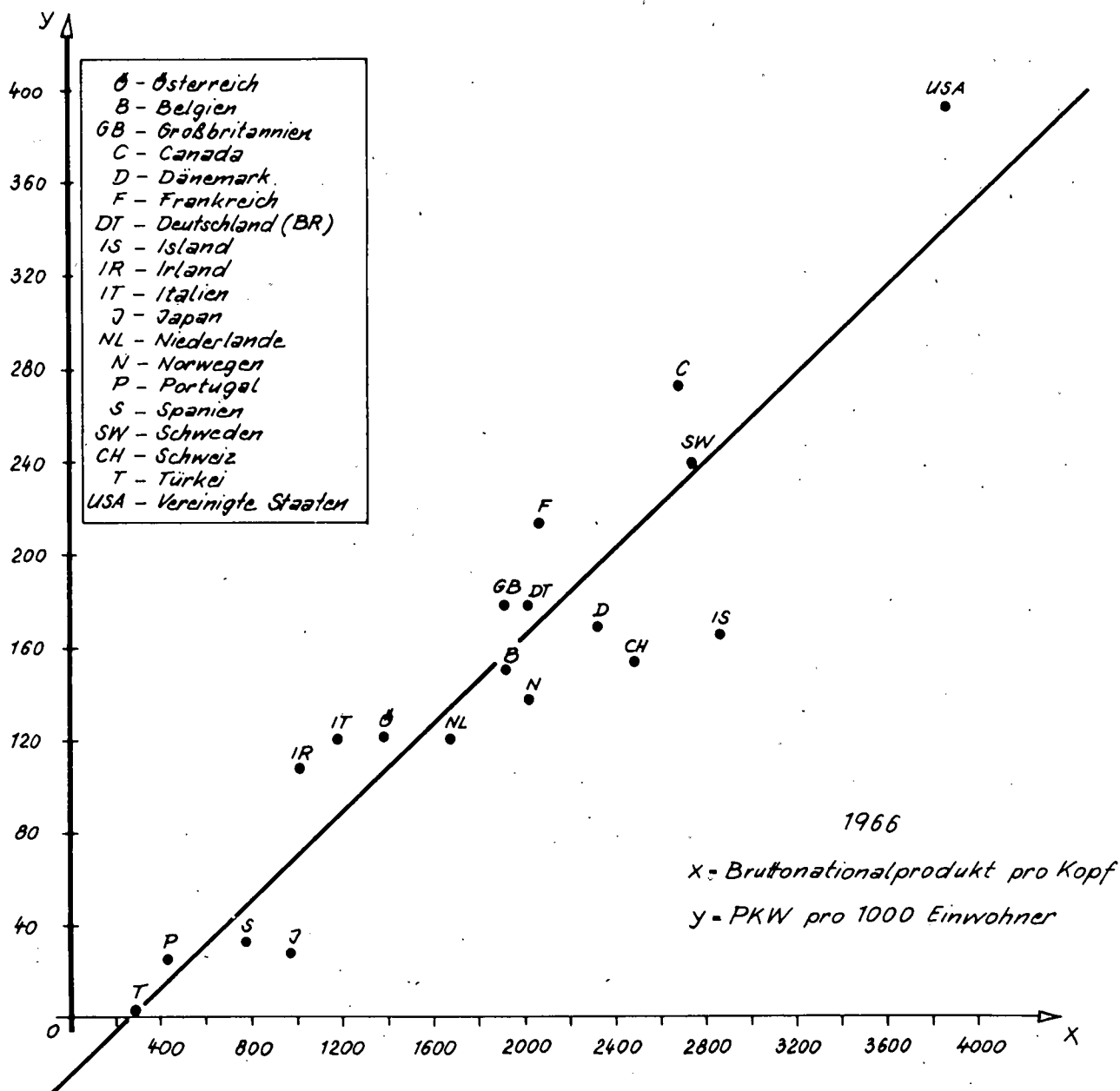
Met het aanduiden van deze twee vraagstukken hebben wij slechts willen wijzen op de problematiek in het algemeen en op die van de interpersonele nutsvergelijking in het bijzonder. Wij kunnen hierop thans niet verder ingaan. Eén ding is intussen duidelijk: voor elke poging om tot uitspraken over de welvaart van een individu of van een afzonderlijke sociale groep te komen, heeft men niet alleen gegevens nodig over de in aanmerking komende goederen maar ook over de verdeling ervan. Juist hierop strandt evenwel elke breed opgezette empirische poging.

Calorieënverbruik

Laten wij enkele min of meer willekeurige voorbeelden van zgn. welvaartsgoederen noemen. Is het zinvol het calorieënverbruik met het nationale inkomen per hoofd

te correleren? Het calorieënverbruik is o.a. sterk afhankelijk van het klimaat en van andere natuurlijke factoren. Er bestaat een vrij duidelijke verzadigingsgrens voor (bij overschrijding van deze grens treden fysiologisch nadelige verschijnselen op) alsook een benedengrens die een voorwaarde vormt voor het menselijk voortbestaan. Als er derhalve al een relatie bestaat tussen het nationale inkomen per hoofd en het calorieënverbruik per hoofd, dan slechts onder de stilzwijgende veronderstelling van dergelijke voorwaarden. Men kan dus alleen maar een samenhang verwachten waar de maximum grens nog niet bereikt resp. de minimum grens overschreden is, dus waar een zekere speelruimte bestaat. Wanneer men aanneemt, dat bijvoorbeeld de Verenigde Staten in het jaar 1960 de maximum grens van ongeveer 3.000 calorieën hebben bereikt, dan kan een verdere stijging van het nationale inkomen niet tot een verdere toeneming van het calorieënverbruik leiden. Men zal dan, voor het dekken van een gegeven calorieënbehoefte, veeleer overgaan op duurdere artikelen.

Figuur 2. Auto's en nationaal inkomen per 1.000 inwoners rond 1966

WARMTE - TECHNIEK
BEUKERS - SCHIEDAM

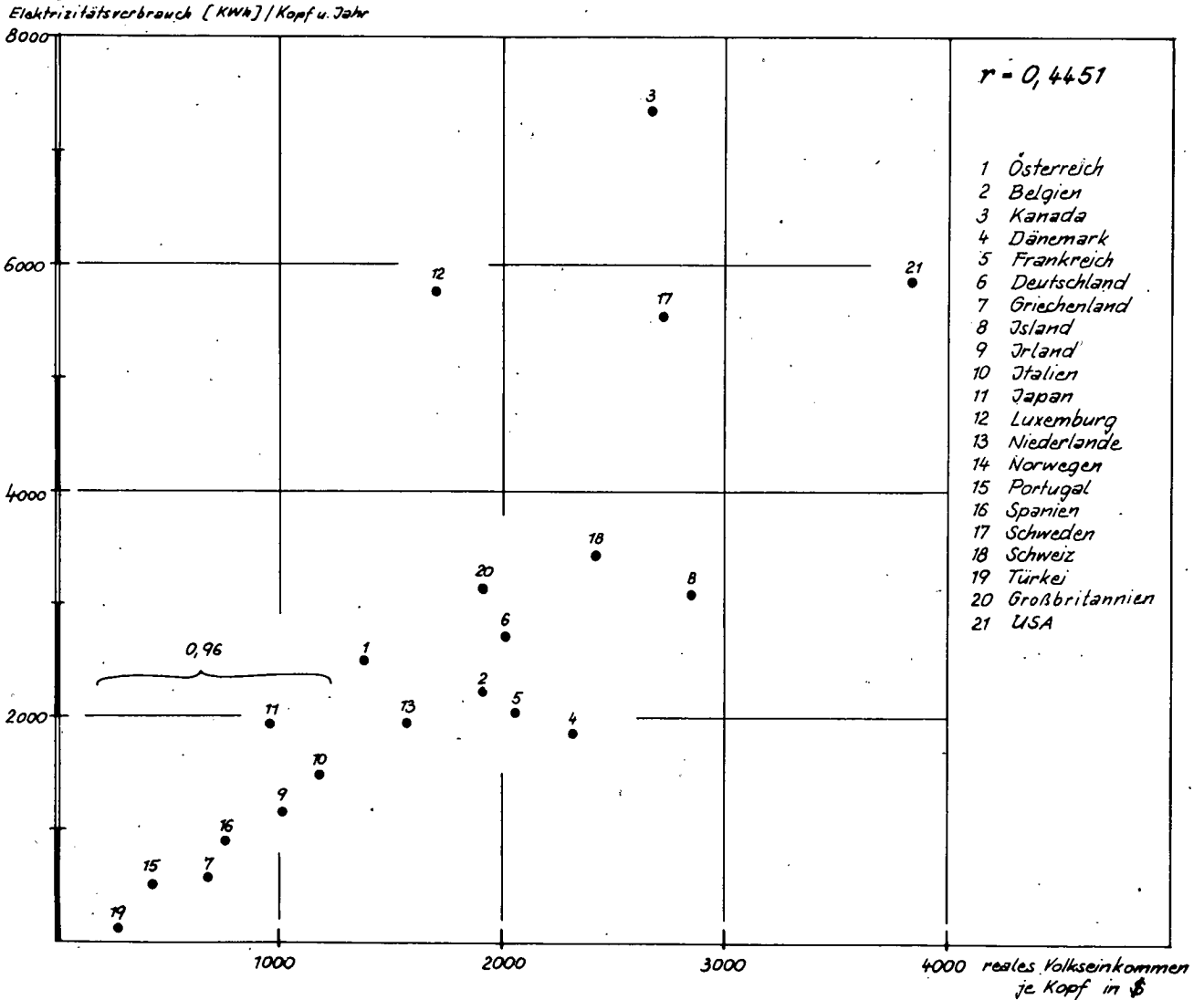
(I.M.)

In feite werd slechts een correlatiecoëfficiënt verkregen van 0,39. Zou men Japan en Ierland (zie figuur 1) uit de berekening laten, dan zou men een coëfficiënt van 0,55 krijgen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de natuurlijke grens van ongeveer 3.000 calorieën per persoon per dag. Wanneer het minimum en het maximum zeer dicht bij elkaar liggen, blijft er namelijk geen ruimte over voor regionale verschillen. Er is derhalve slechts een beperkte stijging van de rechte lijn te verwachten. Zouden de mensen steeds en overal hetzelfde voedsel gebruiken, dan zou de rechte lijn evenwijdig aan de X-as lopen. In dit geval schijnen de afwijkingen van de regressielijn belangrijker dan de regressielijn zelf.

Auto's

Wat wil men nog meer tot de welvaartsgoederen rekenen? Laten wij beginnen met auto's (figuur 2). De corre-

Figuur 3. Televisietoestellen en nationaal inkomen per hoofd rond 1966

latiecoëfficiënt tussen het aantal auto's per hoofd en het nationaal inkomen per hoofd ligt interregionaal, d.w.z. voor 18 landen, bij 0,92 en in de tijd gezien, in de periode 1950-1967, voor verschillende landen boven 0,90.

Figuur 2 laat zien dat de Verenigde Staten helemaal bovenaan liggen. Helemaal onderaan liggen Turkije en Portugal. Denemarken, Duitsland, Groot-Brittannië, België en Noorwegen liggen dicht bij elkaar. IJsland heeft relatief weinig auto's. Over het geheel genomen blijkt er een grote samenhang te bestaan tussen inkomenshoogte en autobezit.

Tabel 1. Correlatiecoëfficiënt tussen het reële nationale inkomen per hoofd en het aantal auto's per hoofd, 1950-1967

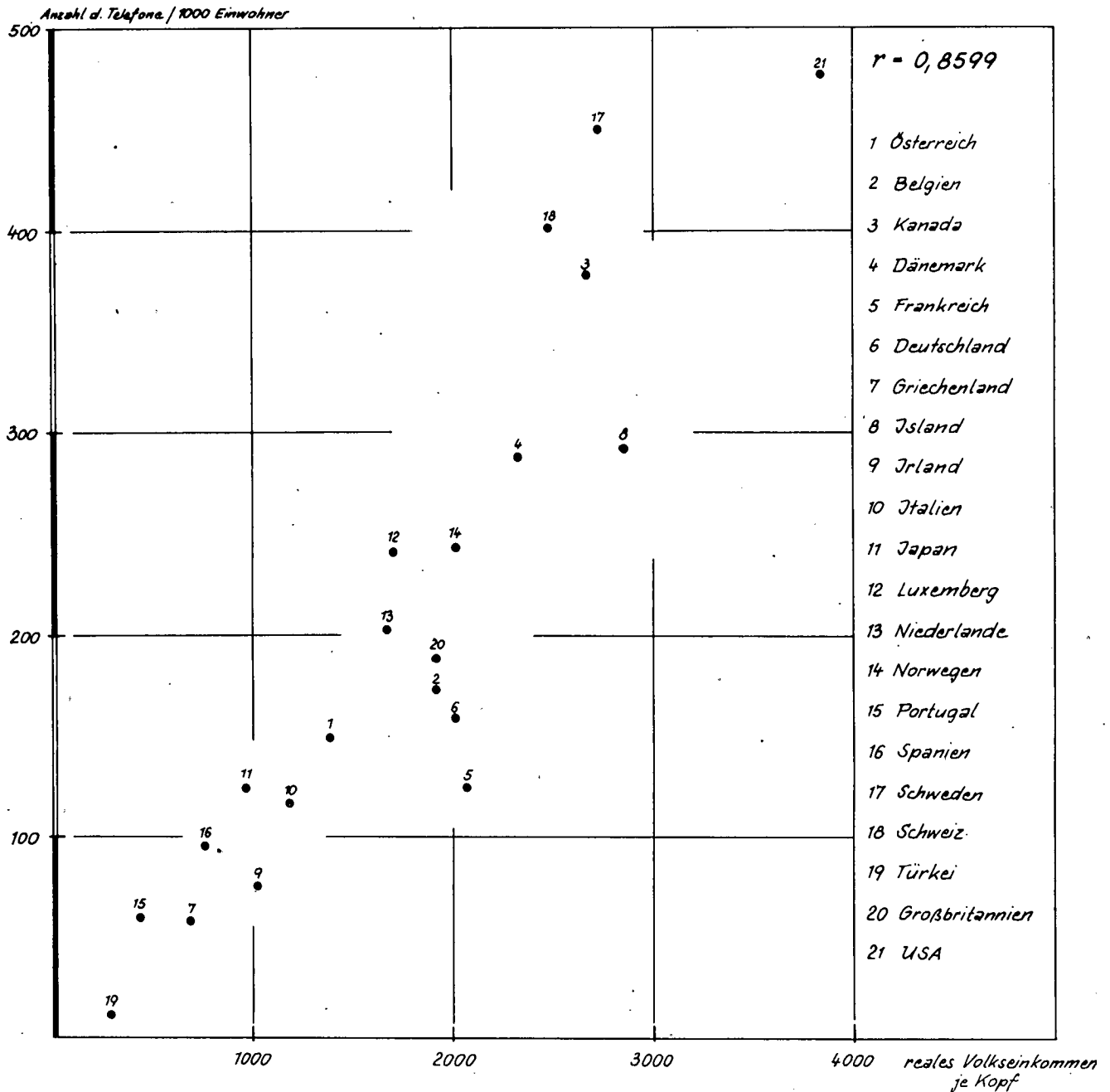
BRD	0,99	Japan	0,93
Denemarken	0,99	Verenigde Staten	0,92
Zwitserland	0,99	Ver. Koninkrijk	0,79
		Nederland	0,69

Televisietoestellen

Wanneer men ook televisietoestellen als vervoertgoederen beschouwt, verkrijgt men een correlatiecoëfficiënt voor 18 landen van 0,83, hetgeen eveneens op een zekere samenhang (figuur 3) wijst. Hoewel Duitsland qua inkomen een vergelijking doorstaat met Groot-Brittannië en Denemarken, bezitten deze landen meer televisietoestellen. Figuur 3 laat ook zien, dat België, Frankrijk en Noorwegen wat inkomenshoogte betreft in dezelfde situatie verkeren als Duitsland, maar relatief minder televisietoestellen bezitten.

De samenhang tussen inkomenshoogte en het bezit van televisietoestellen blijkt geringer te zijn dan die tussen inkomenshoogte en autobezit, hoewel ook in figuur 3 de Verenigde Staten weer bovenaan en Portugal en Spanje weer onderaan staan. Iets uit de toon vallen Japan, dat relatief veel televisietoestellen bezit in verhouding tot zijn nationale inkomen, en Zwitserland, dat er juist relatief weinig heeft. Heel dicht bij elkaar liggen Canada en Zweden.

Figuur 4. Telefoon en nationaal inkomen per hoofd rond 1966

Telefoon

Terwijl de afzet van televisietoestellen bijna geheel wordt bepaald door de structuur en de omvang van de particuliere consumptie, is dit nauwelijks het geval voor het aanwezig zijn van telefoon (figuur 4). Het aantal telefoontoestellen wordt namelijk zowel door overheids-huishoudingen als door particuliere en overheidsbedrijven bepaald. Dientengevolge is al bij voorbaat een relatief hoge correlatie tussen het aantal telefoontoestellen per hoofd en het reële nationale inkomen per hoofd te verwachten.

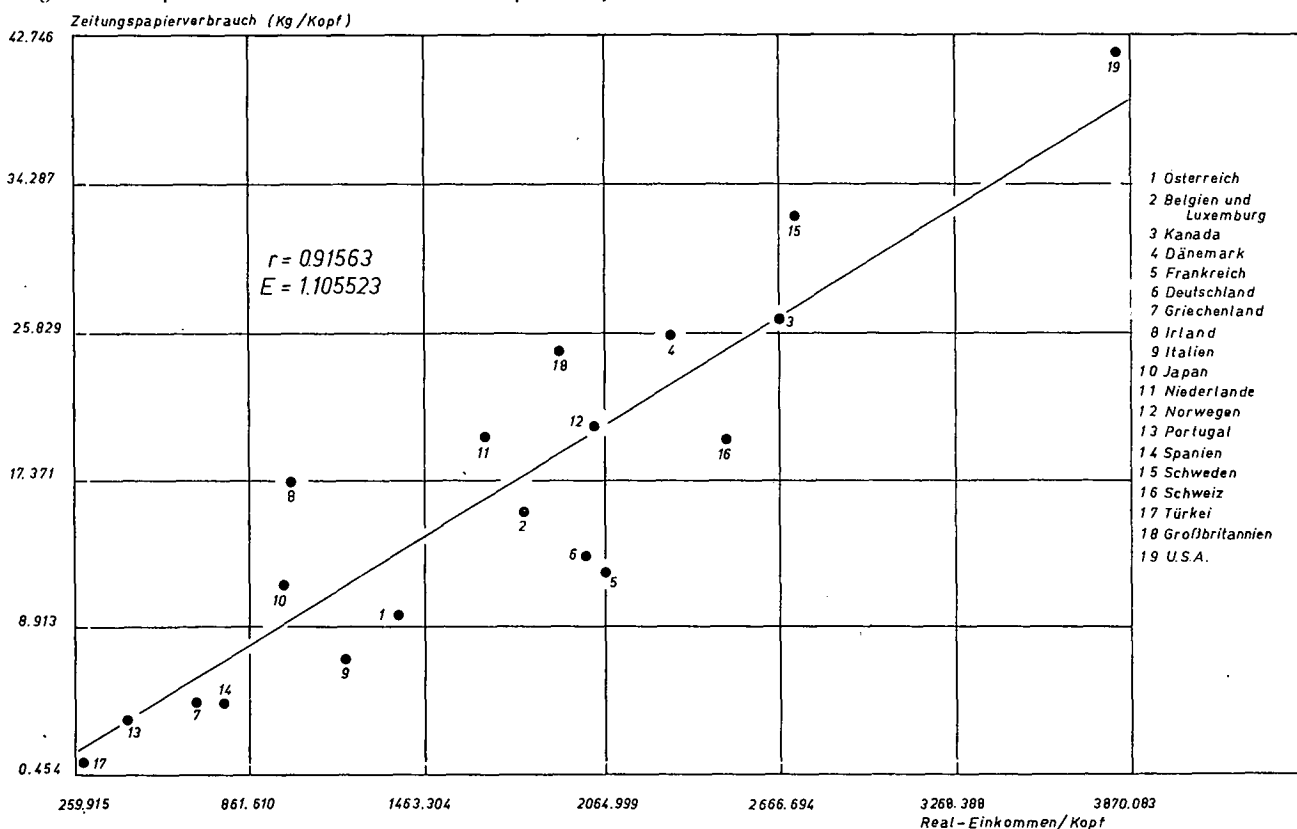
De correlatiecoëfficiënt voor telefoontoestellen bedraagt 0,86. De figuur vertoont betrekkelijk weer hetzelfde beeld, d.w.z. bovenaan staan weer de Verenigde

Staten, onderaan prijken Turkije en Portugal. In Zweden en in Zwitserland vindt men relatief veel telefoontoestellen. IJsland valt in zoverre op dat men daar over een relatief gering aantal telefoontoestellen beschikt in verhouding tot het nationale inkomen.

Krantenpapier

Overeenkomstig de situatie met betrekking tot de telefoon, is die wat het verbruik van krantenpapier per hoofd betreft (figuur 5). Correleert men het reële inkomen per hoofd met het verbruik van krantenpapier per hoofd, om als het ware een index voor de algemene ontwikkeling van de bevolking te hebben, dan moet men bedenken dat het merendeel der kranten van de advertenties leeft en dat het papierverbruik dus toe-

Figuur 5. Papierverbruik en reëel inkomen per hoofd

Tabel 2. Rangorde van de afzonderlijke landen met betrekking tot het verbruik van enige welvaartsgoederen

Auto's	Telefoon	Televisietoestellen	Energie	Beschikbare calorieën	Papier
1. Verenigde Staten	1. Verenigde Staten	1. Verenigde Staten	1. Noorwegen a)	1. Ierland	1. Verenigde Staten
2. Canada	2. Zweden	2. Canada	2. Canada	2. Denemarken	2. Zweden
3. Zweden	3. Zwitserland	3. Zweden	3. Verenigde Staten	3. Groot-Brittannië	3. Canada
4. Frankrijk	4. Canada	4. Groot-Brittannië	4. Luxemburg	4. Verenigde Staten	4. Denemarken
5. Luxemburg	5. IJsland	5. Denemarken	5. Zweden	5. Zwitserland	5. Groot-Brittannië
13. Nederland	9. Nederland	8. Nederland	14. Nederland	13. Nederland	8. Nederland

a) Men zal Noorwegen in figuur 6 tevergeefs zoeken. De reden daarvan is dat dit land met een elektriciteitsverbruik van ca. 12.000 Kwh per hoofd buiten het grafische raam van deze grafiek valt.

neemt met de economische groei. Desondanks is het de moeite waard — rekening houdend met de plaatselijke pers in de verschillende landen — te bezien hoe het papierverbruik per hoofd met de economische groei toeneemt ($r = 0,92$).

Elektriciteitsverbruik

Correleert men het elektriciteitsverbruik per hoofd per jaar als indicator voor een hoge levensstandaard (figuur 6) — voor zover een hoog elektriciteitsverbruik benutting van elektriciteit voor huishoudelijke doeleinden betekent — dan ziet men een zeer geringe relatie, nl. slechts 0,45. Neemt men alleen de onderste zes landen, dan krijgt men een correlatiecoëfficiënt van 0,96. Dit betekent dat waar het reële nationale inkomen per hoofd boven \$ 1.500 ligt, de verspreiding van het elektriciteitsverbruik sterk toeneemt. Zo valt Canada op, dat in verhouding tot zijn nationale inkomen een buitengewoon hoog elektriciteitsverbruik heeft. Ook Zweden valt op. Dat Luxemburg opvalt, is begrijpelijk wanneer men bedenkt dat dit land enerzijds een geringe bevolking heeft en anderzijds een moderne staalindustrie met een zeer hoog energieverbruik. Zou men de drie landen Canada, Zweden en Luxemburg uit de

berekening laten, dan zou het beeld reeds aanzienlijk verbeteren. Dat Japan in verhouding tot zijn nationale inkomen een hoog energieverbruik heeft, wijst op de sterke industrialisatie van dat land.

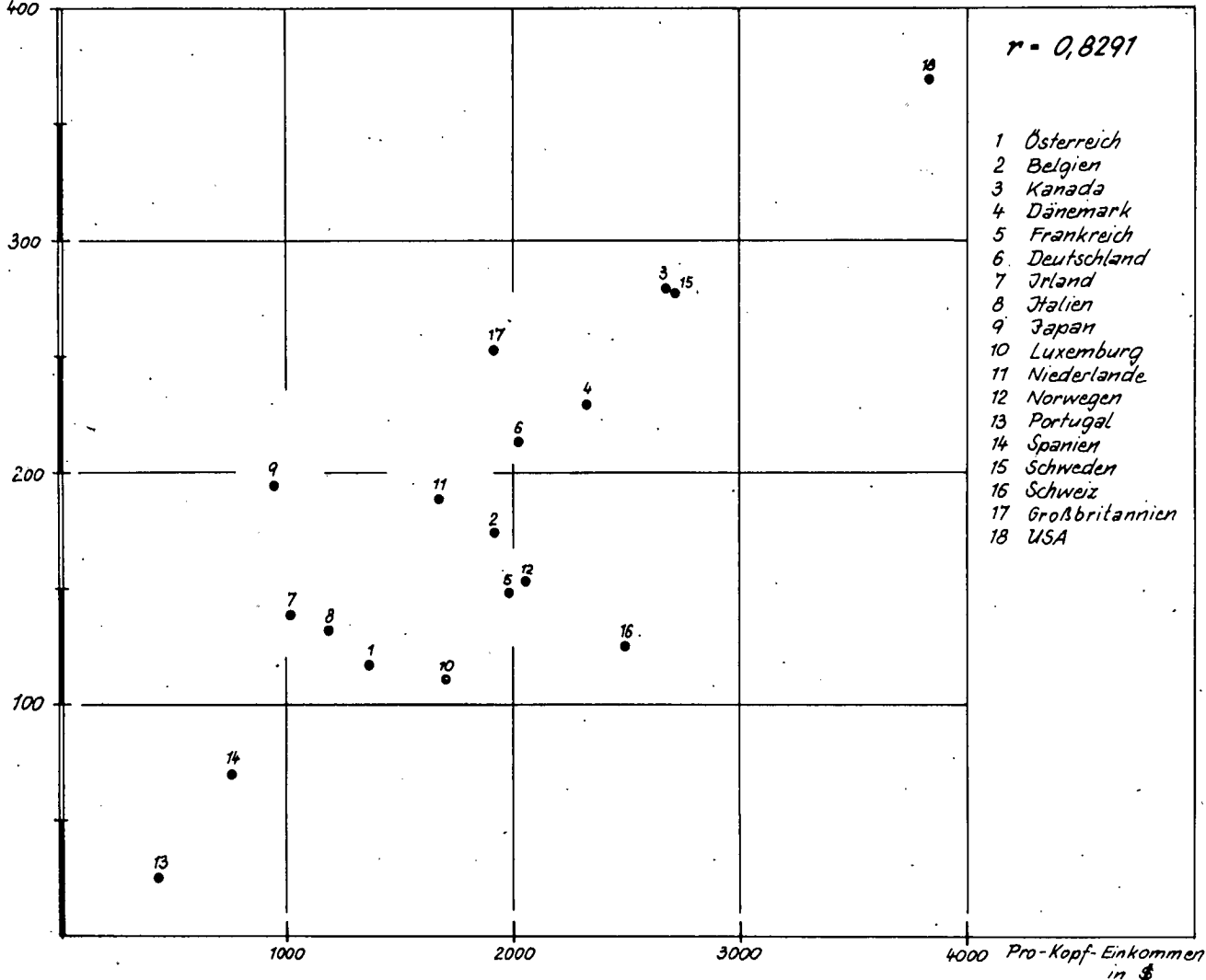
Samenvatting

In totaal zijn zes welvaartsgoederen en 21 landen onder de loep genomen. Wat goederen noch wat landen betreft, kan dus aanspraak op volledigheid worden gemaakt. Tabel 2 geeft aan, welke landen met betrekking tot het verbruik van deze zes goederen de hoogste plaatsen innemen. Hieruit blijkt dat de Verenigde Staten viermaal de eerste plaats bezetten. Canada bezet drie maal de tweede plaats. De eerste zeven plaatsen voor de genoemde goederen worden ingenomen door de volgende landen: 1. Verenigde Staten, 2. Canada, 3. Zweden, 4. Groot-Brittannië, 5. Denemarken, 6. Frankrijk, 7. Luxemburg. Nederland komt voor televisietoestellen en papier op de 8e plaats, voor telefoon op de 9e, voor auto's en beschikbare calorieën op de 13e en voor energie op de 14e plaats.

De gegeven voorbeelden — bij een omvangrijker onderzoek zou het aantal sterk uitgebreid moeten worden — hebben de stelling bevestigd dat in het groei-

Figuur 6. Elektriciteitsverbruik en nationaal inkomen per hoofd rond 1966

Fernsehgeräte / 1000 Einwohner
400

proces het ge- of verbruik van bepaalde welvaartsgoederen toeneemt. Verzadiging treedt zelden op. Nogmaals zij erop gewezen dat de behoefte aan calorieën fysiologisch begrensd is. Iets dergelijks voor auto's aan te nemen schijnt zeer voor de hand te liggen, wanneer men aan de belasting van het wegennet denkt en ervan uitgaat dat er straks geen straat meer is waar men veilig kan rijden. Aan de andere kant mag, gelet op het tot dusver bereikte, worden aangenomen dat wel een oplossing zal worden gevonden, hetzij in de vorm van viaductwegen hetzij door ondertunneling van straten. Er hebben zich in de praktijk nog geen gevallen voorgedaan die een dergelijke grens voor auto's zichtbaar hebben gemaakt. Ik heb veeleer de indruk dat men vóór

alles probeert nóg meer auto's op de markt te brengen.

In het algemeen kan men er dus van uitgaan dat de huidige ontwikkeling zich in de toekomst geprojecteerd zal voortzetten. Wanneer de theoretisch te verwachten grens in de praktijk zal optreden voor de afzonderlijke goederen, moet worden afgewacht.

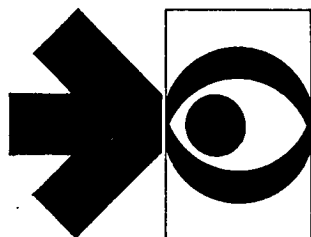
Ter afsluiting moet er op deze plaats nog eens uitdrukkelijk op worden gewezen dat het bij bovengenoemde cijfers om gemiddelden gaat die de verdeling der goederen ver sluieren, m.a.w. de cijfers hebben betrekking op gemiddelden van macro-economische grootheden.

Walther G. Hoffmann

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Magazien

Moet de Oosterschelde blijven?

Het is alweer ruim een jaar geleden dat wij in deze rubriek wezen op enkele publikaties waarin ernstige kritiek werd uitgeoefend op het plan, de Oosterschelde af te sluiten (zie *ESB* van 14 januari 1970). Zo was Dr. H. A. H. Boelmans Kranenburg, in een artikel in *Maatschappij-Belangen* van september 1969 en in een bijdrage voor *Intermediair* van 7 november 1969, tot de conclusie gekomen dat er alle aanleiding was te betwijfelen of de in de Deltawet genomen beslissing, de Oosterschelde af te dammen, wel juist is geweest. Hij betoogde dat afdamming noch voor de veiligheid, noch voor de zoetwaterhuishouding, noch voor de landbouw tastbare voordelen biedt, terwijl de industriële en havenexpansie worden geblokkeerd, de binnenscheepvaart wordt belemmerd en vooral de visserij, ook op de Noordzee, ernstig wordt geschaad. Zijns inziens zou aan een breed samengestelde commissie een hernieuwd onderzoek moeten worden opgedragen om het besluit van jaren geleden te toetsen aan de huidige omstandigheden.

Het ziet er intussen naar uit, aldus merkten wij naar aanleiding hiervan op, dat wij een stem des roependen in de woestijn hebben signaleerd, een stem evenwel die onze belangstelling en waardering verdient. Wel, Dr. Boelmans Kranenburg roept nog altijd en met onverzwakte stem. In zijn jongste publikatie, in *Openbare uitgaven* (jaargang 1970, no. 4, december), geeft hij een kosten-batenanalyse van de afsluiting van de Oosterschelde. Het onderwerp en het betoog van de schrijver zijn zo belangrijk dat wij er ruime aandacht aan willen schenken.

Dr. Boelmans Kranenburg memoreert eerst het standpunt van de Studiegroep Oosterschelde. Volgens deze Studiegroep is het openblijven van de Oosterschelde niet onveiliger dan het openhouden van de Nieuwe

Waterweg en de Westerschelde. Door het bouwen van de nodige kunstwerken kan een open Oosterschelde zelfs even veilig worden gemaakt als één die afgesloten wordt met een dam. De overwegingen die verband houden met andere relevante criteria, zoals de waterhuishouding, de recreatie, het verkeer en het natuurlijk milieu, pleiten sterk voor het openhouden van de Oosterschelde. Zelfs wanneer het duurder zou zijn om de dijken te verhogen en te verbeteren dan om deze zeearm af te sluiten, blijkt het — aldus de Studiegroep — voordeliger om de eerstgenoemde oplossing te kiezen.

Na de afsluiting van het Haringvliet en het Brouwershavense Gat zijn naar de mening van Dr. Boelmans Kranenburg vrijwel alle „bijkomende voordelen” van het Deltaplan verwezenlijkt. Dit geldt zowel voor de verkeerssituatie als voor de mogelijkheden tot landaanwinning (voor zover dit nog enige zin zou hebben). Verder is de kustlijn verkort, waardoor het grootste deel van de dijken van de Delta-eilanden geen zeewering meer is. Tenslotte worden de Grevelingen en het Haringvliet zoetwaterbekkens van betekenis. De schrijver verwacht dat een afgesloten Oosterschelde door het inlaten van vervuild Rijnwater de zinkput van Europa zal worden, dat de visstand in de zuidelijke Noordzee drastisch zal afnemen, dat de invloed van de zeevuuil Westerschelde op de Zeeuwse stranden van groter betekenis zal worden, dat de aantasting van de kust van Walcheren en de kop van Schouwen ongekend groot zal zijn en dat het geulensysteem in de voordelta zich in ongunstige zin zal wijzigen.

Wat het standpunt van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat betreft, vreest de schrijver dat bijna uitsluitend wordt gelet op die elementen van het Oosterschelde-project waarin de eigen technische visie tot haar recht komt en dat het gewicht van andere zeer belangrijke factoren (bijv. ruimtelijke ordening, volksgezondheid) wordt onderschat: „Er is in ambtelijke kringen van waterstaat niet de minste animo een nieuwe ontwikkeling te bezien, waarin factoren een rol spelen die in feite ver buiten de technische sfeer van dit ministerie liggen. Een discussie kan eenvoudig worden vermeden door een beroep op formele omstandigheden. Het bestaan van de Deltawet kan door de minister als argument

worden gehanteerd om de zaak als afgedaan te beschouwen”.

Minister Bakker heeft, tijdens de behandeling in de Eerste Kamer van de begroting voor 1970 van zijn departement, gezegd dat het al of niet afsluiten van de Oosterschelde weinig verschil in kosten betekent, maar een overzicht van zijn cijfers, waarom gevraagd was, heeft hij niet gegeven. Dr. Boelmans Kranenburg klaagt erover dat van de zijde van „Waterstaat” nog nimmer een herziene economische balans van de Deltawerken is verschenen, terwijl de publikatie daarvan na een periode van 15 jaar zeker geen overdreven weelde zou zijn, gezien de zich snel wijzigende omstandigheden, nieuwe inzichten en prijsontwikkelingen.

Ondanks het ontbreken van veel en exact cijfermateriaal heeft Dr. Boelmans Kranenburg nu zelf een kosten-batenanalyse gemaakt voor het afsluiten van de Oosterschelde (balansposten onder I) met als alternatief het openhouden van deze zeearm (balansposten onder II). Uitgaande van een rentevoet van 6% en zich baserend op het prijspeil in 1970, kwam hij tot een opstelling (blz. 112).

Als bronnen voor cijfermateriaal dienden o.a. de bijdrage van Prof. Dr. J. Tinbergen in het in 1961 verschenen rapport van de Delta-commissie, de door Drs. M. C. Verburg in 1967 ter gelegenheid van het Oosterscheldecongres uitgevoerde berekeningen (het uitgangspunt van diens becijfering wordt door Dr. Boelmans Kranenburg aangevochten), de berekeningen uit 1969 van de Studiegroep Oosterschelde en de Rijksbegroting 1969/70 voor Verkeer en Waterstaat. De samensteller van de hier gereproduceerde balans is er zich terdege van bewust dat zijn schattingen globaal en onnauwkeurig zijn, maar dit neemt, zegt hij, niet weg dat een redelijke schatting altijd beter is dan niets, temeer omdat het hier om zeer omvangrijke overheidsuitgaven gaat.

De nadelige saldi op deze economische balans: f. 2.110 mln. bij afdammen en f. 800 mln. bij openhouden van de Oosterschelde, representeren alleen de materiële offers die moeten worden gebracht ter verkrijging van een immateriële winst (de gewonnen veiligheid). Terecht wijst Dr. Boelmans Kranenburg erop dat er behalve deze immateriële winst ook immateriële schade is in de zin van — waarschijnlijk grote — offers die bij een verkorting van de kustlijn

op het gebied van de kwaliteit van het milieu worden gebracht.

Dr. Boelmans Kranenburg eindigt zijn uiteenzettingen met nog weer eens te wijzen op de noodzaak van een hernieuwde studie van het Oosterschelde-vraagstuk, waarbij alle argumenten pro en contra afsluiting opnieuw tegen elkaar worden afgewogen op basis van de huidige stand van wetenschap en techniek. Hij motiveert deze noodzaak als volgt:

„Al kunnen er fouten schuilen in onze schattingen, zeker is dat de primaire kosten van het afsluiten van de Oosterschelde veel en veel hoger zijn dan die welke men moet maken als deze zee-arm wordt opgehouden. Tinbergen constateerde dat al in 1955 voor het gehele Deltagebied; Verburg en de Studiegroep kwamen tot dezelfde conclusie, met dien verstande dat de omvang van het negatief saldo bij Verburg veel geringer was dan bij de Studiegroep. Het zijn juist deze verschillen die een hernieuwd bezien van het Oosterschelde-probleem noodzakelijk maken. Dit vraagstuk af te doen met de slogan dat de kosten van openhouden en afsluiten wel ongeveer zullen overeenkomen kan niet serieus zijn bedoeld”.

Economische balans van de Oosterschelde (in mln. guldens)

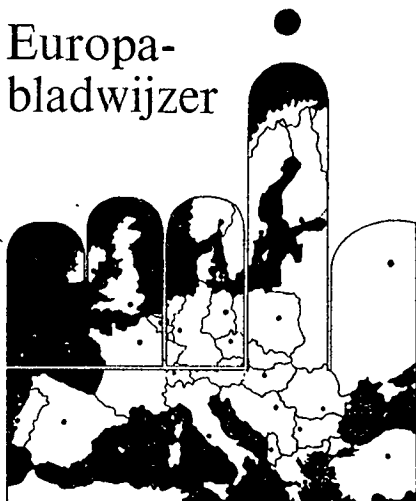
Lasten	I	II	Baten	I	II
A. Werken en uitgaven (veiligheid)			A. Primaire voordelen		
1. Werken dijkverhoging		500	8. Vermindering onderhoudskosten	50	—
2. Oosterschelddam	620				
3. Veiligheidsvoorziening overgangstijd	60				
4. Kosten vooroevers erosiebestrijding	600	300	9. Grotere veiligheid	p.m.	
5. Schade, renteverliezen en onvoorziën	580		Nadelig saldo	2.010	800
6. Gemeenschapsschade	200				
7. Niet op geld waardeerbare schade	p.m.		Totaal A	2.060	800
Totaal A	2.060	800	B. Bijkomende voordelen		
B. Bijkomende werken			2. Voordelen watervoorziening	450	—
1. Voorziening waterhuishouding	600	—	3. Voordelen zoetwatervisserij	50	—
Totaal B	600	—	Nadelig saldo	100	—
Totaal werken en uitgaven	2.660	800	Totaal B	600	—
			Totaal voordelen	550	
			Totaal nadelig saldo	2.110	800

Misschien heeft Dr. Boelmans Kranenburg toch niet vergeefs geroepen en vinden zijn woorden alsnog weerklink? De redactie van *Openbare uitgaven* heeft in elk geval, blijkens een voetnoot, Rijkswaterstaat verzocht op zijn artikel te reageren. Het is zeer te hopen dat dit verzoek wordt ingewilligd, want voor een verdere bezinning op de Oosterschelde-problematiek is alle reden. Zolang

Minister Bakker c.s. er niet in slagen duidelijk aan te tonen dat het werkelijk beter is dat de Oosterschelde dicht gaat, zullen tegenstanders van afsluiting zich blijven afvragen waarom Nederland straks, behalve een smeerpip in het noordoosten, ook nog een beerput in het zuidwesten moet hebben.

d. W.

Europa-bladwijzer

Sinds 1965 heeft het Institut d'Etudes Juridiques Européennes van de Universiteit van Luik zich beijverd colloquia te organiseren over onderwerpen die samenhangen met de fusie van de Europese Gemeenschappen. Hoewel deze fusie zelf steeds in nevelen gehuld is gebleven, hebben die colloquia vanaf het begin een goede naam gekregen als bijeenkomsten waar vraagstukken in verband met de toekomstige ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen op zinnige wijze besproken werden¹. Met een vijfde colloquium, waarvoor *La „constitution économique” euro-*

¹ De verslagen van die colloquia zijn uitgegeven door Martinus Nijhoff, Den Haag.

Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 343.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

péenne als onderwerp was aangekondigd, is deze traditie in december jl. voortgezet. Onder die titel waren in feite drie verschillende onderwerpen samengebracht:

- a) de economische orde en de Europese verdragen,
- b) concurrentie en economische politiek,
- c) de plaats van openbare bedrijven in de economische unie.

Aan de eerste twee willen we hier enige aandacht schenken; daarover waren de discussies verreweg het interessantste. Dat wil niet zeggen dat het derde onderwerp onbelangrijk zou zijn, maar het trok de minste belangstelling, misschien juist omdat het zo moeilijk is en de meeste deelnemers er feitelijk te weinig over geïnformeerd waren.

Een economische constitutie?

Het eerste onderwerp werd ingeleid door een rapport van de heer L. Morissens en een uitvoerige mededeling van mevr. J. Poelmans, beide verbonden aan de Vrije Universiteit van Brussel. De eerste betoogde dat het huidige kader waarin economisch-politieke doelstellingen verwerkt moeten worden zowel voor de Gemeenschap als voor de Lid-staten hoogst onbevredigend is en tot een onsamenhangend beleid moet leiden. Aan de ene kant beschikt de Gemeenschap — behalve misschien op het terrein van de mededingingspolitiek — niet over voldoende bevoegdheden om haar doelstellingen door een actief beleid na te streven; aan de andere kant hebben de spelregels van de gemeenschappelijke markt de effectiviteit van de instrumenten waarover de Lid-staten voor hun economisch beleid beschikken in meerdere of mindere mate beperkt. Met name met betrekking tot de conjunctuurpolitiek is hierdoor een moeilijke situatie ontstaan.

Morissens besprak vervolgens twee organisatiemodellen die zouden kunnen dienen om daarin verbetering te brengen. Het eerste model gaat ervan uit dat de overheden op verschillend niveau verantwoordelijk zullen zijn voor bepaalde doelstellingen en daartoe ieder over de geëigende instrumenten moeten beschikken. Aangezien echter de meeste instrumenten ter beïnvloeding van het economisch gebeuren polyvalent zijn, leidt dit model noodzakelijkerwijs tot een concentratie van bevoegdheden bij de gemeenschaps-

organen, anders kan een coherent beleid niet gewaarborgd worden; maar het leidt aldus ook tot een verdere uitholling van de bevoegdheden en de verantwoordelijkheden van de nationale en regionale overheden.

De rapporteur meende dat een dergelijk model een zo grote mate van politieke eenheid veronderstelt, dat het in de naaste toekomst niet toegepast zou kunnen worden. Zijn voorkeur ging dan ook uit naar het andere model volgens hetwelk de gemeenschapsautoriteiten bepaalde samenhangende doelstellingen zouden formuleren voor de Gemeenschap als geheel en voor de Lid-staten afzonderlijk (bijv. inzake groei BNP en prijsontwikkeling), maar het aan deze laatste zou zijn overgelaten de in de gemeenschappelijke markt toelaatbare instrumenten te kiezen waarmee zij die doelstellingen zouden kunnen nastreven zonder daardoor aan de eigen nationale doelstellingen (bijv. inzake het inkomensbeleid) afbreuk te doen. De heer Morissens erkende overigens dat ook bij dit model een voldoende mate van coördinatie gewaarborgd zou moeten worden, omdat immers de invloed van bepaalde nationale maatregelen zich elders in de Gemeenschap zal doen gevoelen. Hij zou die coördinatie door een zekere mate van planning of economische programmering willen verzekeren.

Mevrouw Poelmans, die na een analyse van de gemeenschapsontwikkeling sinds 1958, voor wat betreft de onsamenhangendheid en de lacunes van het economisch beleid, tot nagenoeg dezelfde conclusies kwam als de heer Morissens, legde veel sterker de nadruk op de noodzaak de economische doelstellingen van de Gemeenschap opnieuw te formuleren en tot een duidelijker afbakening van bevoegdheden van de Gemeenschap en van de Lid-staten te komen, waarbij die van de Gemeenschap zouden moeten worden uitgebreid onder andere tot de instrumenten van kredietpolitiek, de controle op het externe betalingsverkeer en vrijwel het gehele terrein der indirecte belastingen, en voorts om coördinatie of harmonisatie van het gebruik van nationaal gebleven bevoegdheden te verzekeren. Haar voorkeur ging kennelijk naar het eerste model van Morissens uit.

In het debat over deze materie werd merkwaaardigerwijs nauwelijks gerefereerd aan het rapport-Werner; het concentreerde zich voornamelijk op de vraag of bij een herziening

van de Europese verdragen zou kunnen worden volstaan met een betere bewerktuiging van de Gemeenschap en een duidelijker bevoegdheidsafbakening tegenover de Lid-staten of dat ook de beleidsdoelstellingen concreet en materieel omschreven zouden moeten worden: in een „economische constitutie” zouden volgens sommige debaters ook sociaal-ethische of juridische normen moeten worden opgenomen. Van andere zijde werd — o.i. terecht — echter gewezen op de slechte ervaringen met het EGKS-verdrag waarin destijds veel te concreet een bepaald beleid is geformuleerd en veel te weinig ruimte gelaten aan de gemeenschapsorganen om zelf een beleid te bepalen naar gelang van de wisselende omstandigheden. Een „economische constitutie” moet in principe niet meer zijn dan een omschrijving van een staatkundige organisatie waaraan voldoende bevoegdheden worden toegekend om op economisch gebied concrete doelstellingen te formuleren en te verwezenlijken, met inachtneming van bepaalde grondbeginselen als bijv. de vier vrijheden van de gemeenschappelijke markt, het non-discriminatiebeginsel e.d. Ook het bestaande EEG-verdrag laat aan de bevoegde instellingen een aanzienlijke marge om binnen het verdragskader de inhoud van de economische orde nader te bepalen, zoals Josef Scherer onlangs omstandig heeft uiteengezet².

Ook de Commissie heeft in 1969 eens als haar mening uitgesproken dat het kader van de verdragen ruim genoeg is om een meer of minder hoge graad van liberalisme of dirigisme toe te laten³. Waar het echter aan ontbreekt is een voldoende bewerktuiging.

Concurrentie en economische politiek

Over het tweede onderwerp werden in Luik rapporten uitgebracht door de heren K. Markert (Berlijn) en Prof. James Rahl (Chicago).

De eerste wees erop dat de mededinging als beginsel van de gemeenschappelijke markt onderscheiden moet worden van begrippen als volledige of vrije concurrentie. Waar het om gaat is om het verwezenlijken van een economisch doeltreffende en

² Josef Scherer: „Die Wirtschaftsverfassung der EWG”. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1970.

³ Zie antwoord op parlementaire vraag nr. 191/69, PB 1969, C 132/5.

„workable” mededinging. Het beginsel heeft intussen niet alleen een economische, maar ook een juridische functie, te weten bescherming van de individuele burger tegen overmatige macht van derden. De toepassing van dit beginsel richt zich bovendien niet alleen op het handelen van de ondernemingen, maar ook op het beleid van de overheden die door hun voorschriften de concurrentie kunnen belemmeren of scheef-trekken.

Het mededingingsbeleid van de Gemeenschap moet als een onderdeel gezien worden van de algemene economische politiek, gericht op gestadige economische groei, hoge graad van werkgelegenheid, prijsstabiliteit en handhaving van de valuta, te voeren in samenhang met de conjunctuurpolitiek, de handelspolitiek, de landbouwpolitiek en (sectoriële) industriepolitiek. In algemene zin zullen tussen die verschillende beleidssectoren geen ernstige conflicten behoeven te bestaan, maar het mededingingsbeleid kan gemakkelijk onder druk komen te staan als het erom gaat concrete vraagstukken in een bepaalde regio of sector op te lossen. Markert bepleitte daarom de toepassing van de regels inzake de mededinging in de EEG over te laten aan een van de algemene Executieve onafhankelijk orgaan — zoals het Bundeskartellamt — en daardoor in zekere mate voor politieke druk of verwatering te vrijwaren. Hij zag daarin bovendien een middel om de toepassing van het gemeenschapsrecht met betrekking tot kartels en concentraties te versnellen.

Onder de huidige omstandigheden — nu volgens de jongste arresten van het Hof van Luxemburg⁴ ook nieuwe kartels praktisch zonder risico volledig kunnen worden toegepast totdat door de Commissie wordt beslist dat ze niet voor vrijstelling van het kartelverbod in aanmerking komen — zou een betere handhaving van de kartelvoorschriften alleen maar te bereiken zijn door ook de nationale kartelautoriteiten bevoegd te maken op grond van het gemeenschapsrecht beslissingen te nemen. Actie van de nationale autoriteiten met betrekking tot concentratie van ondernemingen

⁴ Bedoeld waren de arresten *Portelange* (10-69 Jur. XV blz. 309) en *Bilger|Jehle* (43-69 Jur. XVI blz. 127); zie daarover beschouwingen van Van Gerven in „SEW”, 1970, nr. 1 en nr. 7.

— zoals nu in de Bondsrepubliek wordt overwogen — leek hem evenzeer noodzakelijk, zolang de Gemeenschap daarop geen preventief toezicht zou (kunnen) uitoefenen.

Beheersing van concentratiebewegingen vormde ook het hoofdmotief van het rapport van Prof. Rahl. Hij wees erop dat de Amerikaanse anti-trustwetgeving wel succesvol was geweest in de bestrijding van kartels en monopolies, maar dat het bedrijfsleven een aantal oligopolistische trekken had ontwikkeld voordat men beseft had dat ook concentraties en fusies als zodanig een gevaar zouden kunnen opleveren. Z.i. zou de Europese Gemeenschap uit de Amerikaanse ontwikkeling lering kunnen trekken en de voor de concurrentie schadelijkste oligopolievorming kunnen voorkomen als fusies zouden worden verhinderd die uitlopen op een „four firm ratio” (vier ondernemingen met een gezamenlijk markt-aandeel) van 50 à 60% of op een „eight firm ratio” van 70 à 80%. Artikel 86 EEG zou daartoe echter wel gewijzigd moeten worden. Rahl onderstreepte voorts dat in de Verenigde Staten samenwerkingsovereenkomsten tussen concurrerende ondernemingen niet, zoals in de EEG, worden aangemoedigd omdat de grotere efficiency die uit de samenwerking kan voortvloeien op den duur niet zou opwegen tegen de schade die aan de werking der concurrentie, en daarmee aan de meest doelmatige verdeling der produktiemiddelen, kan worden toegebracht.

Tijdens het debat werd aan deze beschouwingen van Rahl helaas niet veel aandacht geschonken. Slechts één spreker trok er de (krasse) consequentie uit dat de EEG-Commissie voortaan vrijstelling van het kartelverbod tot het uiterste zou moeten beperken. Voor het overige concentreerde de aandacht zich vooral op het vraagstuk van de samenwerking tussen nationale en communautaire kartelautoriteiten. Enerzijds werd bepleit de nationale autoriteiten als een soort eerste instantie en de Commissie als een soort hogere beroepsinstantie te laten optreden, anderzijds werd erop gewezen dat de nationale autoriteiten veel te veel door eigen nationale tradities (of het gebrek daaraan) beïnvloed worden om het gemeenschappelijk belang van de mededinging tot zijn recht te doen komen.

Opmerkelijk was voorts de interventie van Prof. Teitgen (Parijs) die

betoogde dat het vooral van belang is, de ondernemingen van de Gemeenschap in staat te stellen op de wereldmarkt te concurreren, en dat men daarvoor concurrentiebeperking door concentratie binnen de gemeenschappelijke markt op de koop toe moet nemen. In zijn antwoord replieerde Markert echter snedig dat Europese bedrijven beter tegen de mededinging op de wereldmarkt opgewassen zouden zijn als ze eerst op de gemeenschappelijke markt hadden geleerd wat mededinging eigenlijk is!

Als geheel waren deze discussies over „concurrentie en economische orde” een treffende illustratie van de uitspraak van Prof. Hennipman dat „de beoordeling van de mededingingspolitiek in haar verschillende vormen . . . slechts zeer ten dele een zaak (is) van de economist”. Op dit colloquium waar politici en juristen de boventoon voerden was trouwens niet anders te verwachten.

Europa-Instituut, Leiden

Au
courant

Loonpauze

In vier bedrijfstakken — grootmetaal, de bouw, de grafische industrie en bij de hoveniers (wie treft niet de bucolische anticlimax?) — stagneren de loononderhandelingen. Voornaamste breekpunt is de eis van de vakbonden om na afloop van de „loonstilte”, die de regering met haar loonmatigingsbesluit heeft afgekondigd, de voor het contractjaar 1971 gewenste reële-inkomensverbetering alsnog binnen te halen.

Het drama van Leidschendam, waar de toporganisaties van werkgevers en werknemers onder het toezien oog van minister Roolvink niet tot een akkoord konden komen, herhaalt zich nu aan vele onderhandelingsstafels. Het verlossende getal, dat Kloos, Lanser en Mertens in die kille decemberdagen niet wilden uitspreken — het percentage reële-loonstijging dat kleiner moest zijn dan de verwachte produktiviteitsstijging — werkt nog verlamdend, omdat het niet uitgesproken is. Ik begin echt te geloven in de magie van het getal.

Na de 11e december, toen de regering het besluit nam een gematigde loonontwikkeling af te dwingen met behulp van artikel 10 van de Loon-

wet, spraken de vakcentrales van een loonexplosie zodra de bonden hun onderhandelingsvrijheid konden hernemen. De voorzitter van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen, Drs. S. C. Bakkenist, vond dat een onverantwoorde uitspraak. „Wacht eerst maar eens af, wat er in de eerste maanden van 1971 met de prijzen gebeurt in plaats van nu al aan te kondigen hoge eisen te stellen om het verlies aan reële-inkomensverbetering in het eerste halfjaar in de rest van het jaar goed te maken”, was zijn advies.

De werkgevers in genoemde bedrijfstakken blijken die raad te willen opvolgen. De werkgevers in de gra-

fische industrie gaan niet in op de eis van de werknemers om op 31 juli, wanneer voor deze bedrijfstak de matigingsperiode afloopt, een koopkrachtstijging van 3% te garanderen. De werkgevers in de grootmetaal weigeren zelfs te praten over de bijsturing op 31 december 1971, die in de CAO's is overeengekomen om de verbeteringen van dit jaar zo reëel mogelijk te houden. In de bouw, waar partijen elkaar op 2 december 1970 dicht genaderd waren; eisen de werknemers per 1 juli 10% om de matiging van de eerste twee kwartalen te niet te doen, terwijl de werkgevers daar 4,5% tegenover stellen.

Gevolg van de stagnatie in de onderhandelingen is dat voor menige bedrijfstak een contractloze periode zal aanbreken. Met heel bijzondere aandacht zullen de onderhandelingen bij Philips moeten worden gevolgd. In dit, ook op het gebied van de loonvorming toonaangevende, concern hebben de vakbonden een pakket wensen op tafel gelegd dat, behalve de tijdbom met na-ontsteking van 3% gegarandeerde koopkrachtverbetering, allerlei nieuwe elementen bevat die het loonoverleg in het algemeen naar een ander plan kunnen tillen.

Al een paar jaar geleden, in 1964 om precies te zijn, was het de Philips-

De Verzekeringskamer
vraagt t.b.v. de Accountants Afdeling

---

economisch medewerkers

Taak o.m.: het beoordelen van het beleggingsbeleid, verband houdende met het toezicht door de Verzekeringskamer op maatschappijen van levensverzekering, schadeverzekering, bedrijfs- en ondernemingspensioenfondsen. Het volgen van de ontwikkelingen op economisch terrein, in het bijzonder met betrekking tot de verschijnselen op de beleggings- en kapitaalmarkt.

Vereist: Doctoraal examen economie met b.v.k. een juridisch bijvak.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2602,- per maand.

Promotiemogelijkheden aanwezig.

Standplaats Apeldoorn.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 0-6856/0936 [in linkerbovenhoek van brief en enveloppe] zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening.

De salarissen zijn exclusief 6% vakantie-uitkering.

CAO die aan de loonpolitiek in Nederland een nieuwe wending gaf. Er werd toen voor het eerst een meerjarig contract met ingebouwde indexclausule afgesloten, waarmee een aantal heilige huisjes van het Nederlandse loonbeleid uit die tijd omver werd gehaald: o.a. de vastgeroeste gewoonte om contracten voor één jaar af te sluiten, omdat die getoetst moesten worden aan de produktiviteitsnormen die voor één jaar werden vastgesteld. De filosofie van Marius Zondervan van de Metaalbedrijfsbond NVV, om inplaats van „voor-indexering” de lonen achteraf bij te stellen door middel van een glijdende loonschaal, behaalde toen de overwinning. De bonden willen nu opnieuw gaan onderhandelen over een driejarige CAO met indexclausule. Maar behalve dat willen zij een paar nieuwe elementen introduceren: nivelle-

ring van de inkomens van hoofd- en handarbeiders, differentiatie per vestiging of per categorie werknemers, bezitsvorming door iedere Philips-werknemer een aandeel van f. 10 te geven en introductie van het bedrijvenwerk.

Op het eerste punt zijn beambten en handarbeiders het al onderling niet eens. De vakbonden willen een begin met „harmonisatie van arbeidsvoorwaarden” maken door de gevraagde verhoging behalve in procenten voor een klein deel ook in contanten uit te drukken. De beambtenbonden nemen een eigen standpunt in, omdat zij hun relatieve voor-sprong gehandhaafd willen zien door een procentuele loonsverbetering. Dezelfde tegenstelling treedt aan de dag bij de gevraagde uitbreiding van de vakanties. De beambten, die vinden dat er rangen en standen moeten zijn,

staan op het standpunt dat de duur van de vakantie bepaald moet worden door het niveau van de functie.

De bonden beschouwen de CAO als een minimum contract. Zij willen de CAO zo ruim toepassen dat er per vestiging of per categorie werknemers naar boven van kan worden afgeweken. Aan de ene kant lijkt daar een tegenstrijdigheid in te zitten met hun streven naar nivellering. Aan de andere kant wordt de starheid van het collectieve loon contract doorbroken en komt de loonvorming dicht bij haar economische functie van allocatie van produktiefactoren, wanneer afzonderlijke categorieën werknemers of bedrijfseenheden tot op zekere hoogte weer de prijs van de arbeid kunnen bepalen.

Voor de vakbonden is een derde element in hun wensenpakket zo belangrijk, dat het overleg wat hen

Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Utrecht en Omstreken

Maliesingel 2, Utrecht

In verband met de komende pensionering van de adjunct-secretaris, belast met de coördinatie en leiding van de uitvoering van diverse wetten (o.a. Handelsregisterwet, Vestigingswet), wordt gezocht een

JURIST of ECONOOM

Aangezien deze taak ook omvangrijke registratiewerkzaamheden omvat, moet de gezochte kandidaat tevens over zodanige administratieve en organisatorische kwaliteiten beschikken, dat hij als een bekwaam office-manager kan worden aangemerkt. Mede door werkervaring moet hij voorts kunnen worden geacht zich snel in de specifieke materie te kunnen inwerken.

De functie brengt verder veelvuldig contact met overheidsinstanties, bedrijven en organisaties met zich.

De honorering en andere arbeidsvoorwaarden zijn zodanig, dat van een levenspositie kan worden gesproken.

Opnemng in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds.

A.O.W./A.W.W.-premie voor rekening van de Kamer.

Tegemoetkoming in eventuele verhuiskosten.

Leeftijd boven 35 jaar.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven, die vertrouwelijk zullen worden behandeld, voorzien van een recente pasfoto, te richten aan de secretaris van de Kamer, Maliesingel 2, Utrecht.

Op de enveloppe vermelden „persoonlijk”.

Kandidaten moeten bereid zijn aan een psychologisch onderzoek deel te nemen.

betreft kan worden afgebroken wanneer er geen overeenstemming over wordt bereikt. Zij vragen van de Raad van Bestuur faciliteiten voor hun bedrijvenwerk. Dit werk beschouwen zij als middel om de mensen in de bedrijven meer bij de vakbondsactiviteiten te betrekken, waardoor de kloof tussen de organi-

saties en de leden kan worden ver-smald en de vakbeweging bovendien een greep op het ondernemersbeleid kan krijgen. Dit laatste maakt de werkgevers uiteraard kopschuw. Philips behoeft overigens het spit niet meer af te bijten; Hoogovens is haar al voor gegaan met een overeenkomst over het bedrijvenwerk die

misschien als voorbeeld kan dienen.

Het zijn dit soort verfijningen in het eisenpakket die duidelijk maken dat het de vakbeweging ernst is met haar streven dichter naar het niveau van de onderneming en de werknemer in zijn werksituatie af te dalen.

A. F. van Zweeden

Bank Mees & Hope is een internationaal georiënteerde bank, met vestigingen en vertegenwoordigingen, waar handel en industrie dat noodzakelijk maken.

De expansie van het bedrijf maakt uitbreiding van de automatiserings-sector noodzakelijk. Het rekencentrum op het hoofdkantoor te Rotterdam beschikt over twee IBM-360/30 computers met moderne randapparatuur.

In de toekomst zal dit centrum sterk worden uitgebreid. Niet alleen als gevolg van een steeds verder gaande automatisering van de administratie, maar ook in verband met de ontwikkeling van

geïntegreerde informatieverwerkende systemen.

Zowel de capaciteit van de automatisering als het aantal hierbij betrokken medewerkers neemt toe.

Dit stelt hoge eisen aan de afdelingshoofden die voor de automatisering verantwoordelijk zijn.

Wij zoeken contact met een medewerker, die deze functio-narissen kan assisteren. Hiervoor denken wij aan een

drs bedrijfseconomie

met belangstelling voor en liefst ervaring in de administra-tieve organisatie en automatisering.

Wij nodigen hem graag uit eens te komen praten over de interessante carrièremogelijkheden in onze automatiserings-sector. Deze uitnodiging geldt ook voor degenen die hun studie vrijwel hebben voltooid.

Richt uw sollicitatie aan de afdeling Personeelzaken van onderstaand hoofdkantoor, waarmee u ook telefonisch een afspraak kunt maken.

BANK MEES & HOPE NV

Blaak 10, Rotterdam. Tel. 010 - 11 10 40, toestel 240

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht zoekt op korte termijn een

ECONOMIST

met belangstelling voor onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Hij zal betrokken worden bij het economie-onderwijs aan juristen, zowel op kandidaatsniveau (verplicht vak) als op doctoraalniveau (keuzevak). Zijn bijdrage aan het onderwijs op doctoraalniveau zal zo veel mogelijk aan zijn eigen belangstelling worden aangepast, terwijl gelegenheid wordt gegeven tot eigen wetenschappelijk onderzoek. Enige ervaring in een maatschappelijke functie strekt tot aanbeveling.

Salaris en rang zal geschieden overeenkomstig het rangenstelsel van wetenschappelijke ambtenaren.

Sollicitaties te richten aan:
prof. dr. C. J. Oort,
Economisch Instituut,
Boothstraat 1c, Utrecht.

Behoeft Uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet E.-S.B. voor Uw oproep in te schakelen.

E.-S.B. biedt U een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd. E.-S.B. — Postbus 42 — Schiedam

Voor reclame

kan men te veel
en ook te weinig uitgeven.

De meeste mislukkingen zijn vaak het gevolg
van het laatste

Hendrix' Fabrieken N.V.

is een concern met een groot aantal productie- en distributie-vestigingen in binnen- en buitenland. Teneinde het administratief beheersapparaat verder af te stemmen op de groei van het bedrijf, wordt contact gezocht met kandidaten voor de functie van

administratief topfunctionaris

die rechtstreeks onder de concerndirectie, verantwoordelijk zal zijn voor de organisatie en funktionering van de administratie in de gehele onderneming. Van hem wordt verwacht dat hij een en ander zal ontwikkelen. In het bijzonder zullen de activiteiten gericht zijn op:

- De inrichting en organisatie van administratieve afdelingen en diensten.
- De begeleiding van het totale administratieve gebeuren in het concern.
- Het richting geven aan de verdere ontwikkeling van de automatisering.
- De zorg voor het verzamelen en de analyse van cijfermateriaal en de rapportering met name aan de concerndirectie en bedrijven.

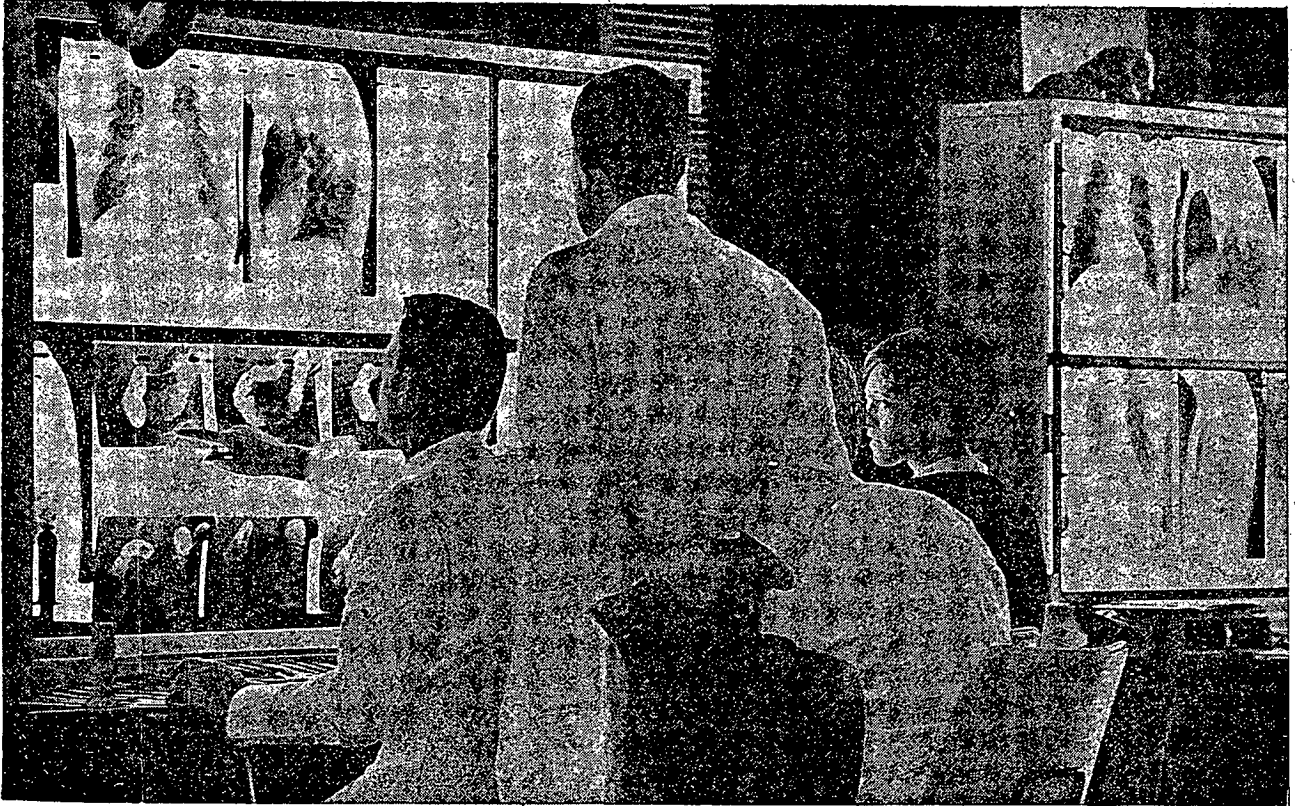
Wij zoeken voor deze functie bij voorkeur een accountant of econoom, met een ruime praktische ervaring op vergelijkbaar niveau.

Sollicitaties te richten; onder letter A.T., aan:

gip

GEMEENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE
Berg en Dalseweg 127, Nijmegen

ziek

zijn

is duur en wordt steeds kostbaarder.

Observatie en opname komen meer voor dan vroeger, het gebruik van geneesmiddelen neemt toe, de specialist wordt sneller in consult geroepen. Alleen een polis op kostende prijs-basis biedt nog uitkomst. Doch waar?

In een onderlinge waarborgmaatschappij verzekeren de leden elkaar tegen zo gering mogelijk kosten.

Een Raad van Verzekerden stelt de voorwaarden en bijbehorende tarieven vast en bepaalt het acceptatie- en uitkeringsbeleid. OHRA is zo'n onderlinge verzekeringsinstelling.

Zij valt ook onder het toezicht van de Verzekeringskamer.

Zij biedt een zijdens de maatschappij niet-opzegbare polis - de Waardevaste Standaardpolis - tegen een zeer gunstige premie.

Zij doet dit reeds meer dan 40 jaar.

Zij groeit voortdurend, vooral door aanbevelingen van de verzekerde leden.

*Informaties worden
gaarne verstrekt door
OHRA Arnhem.*

*Van Pallandtstraat 11A
postbus 87
tel. 085 - 45 5911*

Econometrist, o.r.-analist of wisk.ir.

De nog jonge en groeiende afdeling Actuarial en Econometrie (Operationele Research) heeft interessante taken voor jonge academici en statistici V.V.S. (ook die binnenkort afstuderen) met de volgende specialisaties:

- macro-econometrisch
- besliskundig
- systeemanalytisch
- mathematisch-statistisch

Bij de taakuitvoering kan van de modernste computerdiensten gebruik worden gemaakt.

Over het salaris en de arbeidsvoorwaarden

zal tijdens een persoonlijk onderhoud van gedachten worden gewisseld. Inventieve en actieve belangstellenden verzoeken wij contact op te nemen met

drs. Th. Harkema, hoofd van de afdeling

- Actuarial en Econometrie,
Amsterdam-Rotterdam Bank,
Herengracht 595 te Amsterdam.
Telefoon (020) 282714.

Amro Bank

71 666

PPD zuid-holland

Bij de Provinciale Planologische Dienst Zuid-Holland is op de afdeling onderzoek plaats voor:

a. een ervaren econoom

die in aanmerking kan komen voor aanstelling tot hoofd van de onderafdeling economisch onderzoek;

b. een econoom

Van de aan te stellen personen wordt verwacht, dat zij de voor het ruimtelijke beleid van betekenis zijnde economische factoren weten zichtbaar te maken en te evalueren. Zij zullen in hoofdzaak worden geconfronteerd met vraagstukken die betrekking hebben op de stedelijke groei, haven- en vervoersector, de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt. Gegadigden dienen daarom daadwerkelijk belangstelling te hebben voor problemen van regionale ontwikkeling en kennis van moderne onderzoekstechnieken op dit terrein.

De werkzaamheden worden verricht in nauwe samenwerking met de andere afdelingen binnen de dienst. Zij bieden tevens goede mogelijkheden tot het opbouwen van veelzijdige externe contacten.

Een psychologisch onderzoek kan tot de selectieprocedure behoren.

Zij die binnenkort afstuderen, kunnen eveneens naar de onder b bedoelde functie solliciteren.

Nadere inlichtingen kunnen desgewenst worden ingewonnen bij drs. H. J. van der Maas, telefoon (070) 26 41 11, toestel 553/552.

Sollicitaties kunnen worden gericht tot de hoofddirecteur van de Provinciale Planologische Dienst Zuid-Holland, Koningskade 2 te 's-Gravenhage.